

Mislav Gabelica

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb

OSJEČKA GRUPA NA HRVATSKOJ POLITIČKOJ SCENI

UDK 94(497.5Osijek)“18/19”

DOI 10.22586/ss.24.1.14

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 8. 2. 2024.

U ovom članku autor na temelju izvora i postojeće literature analizira djelovanje tzv. Osječke grupe, političke skupine koja je koncem 19. i početkom 20. stoljeća odigrala zapaženu ulogu u Osijeku. Pritom autor polazi od čvrste ukorijenjenosti Osječke grupe u tradiciju Neodvisne narodne stranke te postavlja tezu da se promatranjem Osječke grupe može zamisliti kako bi u realnim okolnostima djelovala Neodvisna narodna stranka da 1903. godine fuzijom s dijelom pravaša nije nestala s političke scene.¹

Ključne riječi: Osječka grupa, obzoraši, pravaši, frankovci, Osijek, Slavonija

Uvod

Tema ovoga članka je tzv. Osječka grupa,² politička skupina koja je koncem 19. i početkom 20. stoljeća odigrala zapaženu političku ulogu u Osijeku. Početkom 20. stoljeća pripadnici ove političke skupine djelovali su kao organizacija Hrvatske stranke prava u Osijeku, da bi se 1910. godine emancipirali od matične stranke te se, ne prekidajući potpuno odnose s njom, priklonili banu Nikoli Tomašiću. Zbog pristajanja uz Hrvatsku stranku prava, u historiografiji se ponekad o ovoj skupini osječkih političara piše kao o pravašima.³ No, kako je

¹ Ovaj je članak nastao u sklopu projekta IP-2019-04-5148 MAPPAR (Mapiranje parlamentarnih izbora 1848.-1918. u Hrvatskoj), koji financira Hrvatska zaklada za znanost.

² U izvorima i literaturi ova se skupina osječkih političara naziva još i slavonska skupina, odnosno slavonska opozicija, čime se naznačuje i njezin nešto širi utjecaj.

³ Vidi npr.: Ivan Balta, „Osječka rezolucija 1905. godine i izbori za Hrvatski sabor u gradu Osijeku 1906. godine“, *Povijesni zbornik* 2 (2008), br. 3, 137, 144; Mira Kolar, „Politički i socijalni pokreti te stranke u Osijeku do 1918.“, u: *Od turskog do suvremenog Osijeka*, 2. knjiga, ur. Julio Martinčić (Osijek: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad; Gradsko poglavarstvo Osijek; Školska knjiga, 1996), 168-172.

Hrvatska stranka prava nastala 1903. godine fuzijom matične Stranke prava i Neodvisne narodne stranke, takozvanih obzoraša, onda se po nizu osobina ove osječke skupine političara i okolnostima koje su uvjetovale njihovo djelovanje, za njih prije može reći da su nakon navedene fuzije djelovali kao nepatvoreni, čisti obzoraši, u čemu su se razlikovali i od tipične slike pristaša Hrvatske stranke prava. Jer, iako je Hrvatska stranka prava ubrzo nakon svoga nastanka prihvatila oba ključna, obzoraška i nepravaška načela: načelo hrvatsko-srpskog narodnog jedinstva i načelo zakonitosti Hrvatsko-ugarske nagodbe, ipak su pravaši, koji su u novoj stranci bili brojniji čimbenik od obzoraša, Hrvatskoj stranci prava davali odlučujući pečat. U okolnostima navedenog napuštanja pravaškog programa, taj se pravaštvom obojeni pečat nove stranke očitovao u njezinom nihilizmu: radu na rušenju Austro-Ugarske Monarhije bez jamstava za očuvanje i napredak hrvatskog naroda u jugoslavenskoj državi. Za razliku od Hrvatske stranke prava, Osječka grupa je svoj politički fokus zadržala u okviru Monarhije, a njezino jugoslavenstvo nije bilo revolucionarno, „pravaško“, nego lojalno, dinastičko. Utoliko je na modelu Osječke grupe moguće zamisliti kako bi u realnim okolnostima djelovala Neodvisna narodna stranka da fuzijom s dijelom pravaša nije nestala s političke scene.

Politički korijeni Osječke grupe

Čimbenici koji su uvjetovali dominantno obzoraški karakter Osječke grupe bili su brojni. U prvom redu, u Osijeku je, ponajviše zbog njegove etničke strukture,⁴ do stvaranja Hrvatske stranke prava pravaštvo bilo beznačajna politička snaga, te su do tada jedinu oporbu unionističkoj Narodnoj stranci, čije su pristaše dominirale u osječkom gradskom zastupstvu⁵ i kojoj su gotovo bez iznimke pripadali osječki zastupnici u Hrvatskom saboru,⁶ predstavljale ili frakcije unutar Narodne stranke ili pristaše Neodvisne narodne stranke, koja je 1880. godine i sama nastala kao frakcija Narodne stranke.

⁴ Još 1900., stanovnici Osijeka koji su njemački navodili kao svoj materinji jezik, činili su relativnu većinu, te ih je bilo gotovo 50 % od ukupnog stanovništva. Deset godina potom relativnu većinu imali su Osječani koji su „hrvatski ili srpski“ jezik smatrali svojim materinjom jezikom (49 %), dok su „Nijemci“ činili brojnu manjinu (35 %). *Popis žiteljstva od 31. 12. 1900. u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji* (Zagreb: Kr. zemaljski statistički ured, 1914), 322-323; *Popis žiteljstva od 31. 12. 1910. u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji* (Zagreb: Kr. zemaljski statistički ured, 1914), 304-305.

⁵ Stjepan Sršan, „Gradonačelnici slobodnog i kraljevskog grada Osijeka 1809.-1945.“, *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje* 10 (2009), 90-105; Branko Ostajmer, *Narodna stranka u Slavoniji i Srijemu 1883.-1903.* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2018), 247-255.

⁶ Agneza Szabo, „Politička stajališta zastupnika grada Osijeka u radu Hrvatskoga sabora od 1861.-1873. godine“, *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje* 10 (2009), 313-326; Rudolf Horvat, *Slavonija I. i II.* (Vinkovci: Slavonska naklada Privlačica, 1994, pretisak), 45-46; Ostajmer, *Narodna stranka u Slavoniji i Srijemu*, 68, 89, 109, 124, 139.

Tako je tijekom vladavine bana Ivana Mažuranića (1873.-1880.) u Osijeku izlazeći list *Die Drau (Drava)* bio oporbeno glasilo starounionističke frakcije unutar Narodne stranke, a od 1878. do 1879. godine u Osijeku je izlazio još jedan oporbeni list Mažuranićevoj vladi, *Branislav*, koji je zastupao stajališta Makančeve frakcije Narodne stranke.⁷ Ove su dvije frakcije načelno bile nepomirljive. Starounionistička frakcija okupljala je one unioniste koji su se protivili fuziji Unionističke i Narodne stranke iz 1873. godine, kojom je Narodna stranka prihvatila zakonitost Hrvatsko-ugarske nagodbe, a Unionistička stranka se utopila u Narodnoj stranci, smatrajući narodnjačko nagodbenjaštvo neiskrenim i nazirući ispod njega federalističke i jugoslavenske težnje.⁸ S druge strane, Milan Makanec je kao stari narodnjak kritizirao fuzioniranu Narodnu stranku zbog nagodbenjaštva, otvoreno ističući federalistički politički program.⁹ Ipak, u zajedničkoj oporbi Mažuranićevoj vladi ove su dvije frakcije surađivale, te je list *Branislav* tiskan u *Dravinoj* tiskari,¹⁰ a Makanec je svoje političke poglede između ostaloga objavljivao i u *Dravi*.¹¹

U ovo doba nema spomena pravaštvu u Osijeku, no zato započinje politička karijera rođenog Osječanina, u prvo vrijeme stranački neovisnog političara, a od 1890. godine pravaša i kasnijeg vođe frankovačke pravaške frakcije, Josipa Franka. Josipov brat Jakov Frank je kao stari unionist bio vlasnik lista *Drava* sve do 1876. godine, kada je list s tiskarom prodao svomu pašancu Juliju Pfeifferu. Iako je bio stranački neovisan, čini se da ni Josip Frank u ovo vrijeme nije bio daleko od starounionističkih krugova. O njemu su kružile nikad potvrđene glasine da je po dolasku u Zagreb, 1872. godine, bio agent starounionističke vlade Antuna Vakanovića. Josip Frank je takve glasine odbacio kao narodnjačka podmetanja, no činjenica je da se nakon navedene unionističko-narodnjačke fuzije i on pridružio oporbi protiv Mažuranićeve vlade, pri čemu je već i zbog obiteljskih razloga bio u bližem dodiru s predstavnicima starounionističke nego Makančeve oporbe. Tako je Josip Frank početkom 1877. godine u Zagrebu pokrenuo oporbeni list *Agrarmer Presse*, kasniji *Kroatische Post*, kojem je urednik, a kasnije i izdavač bio njegov brat Jakov. Drugi urednik ovoga lista, Max Kohn, kasnije je bio su-

⁷ Josip Horvat, *Povijest novinstva Hrvatske 1771.-1939.* (Zagreb: Stvarnost, 1962), 257, 263-265; Stjepan Matković, *Čista stranka prava 1895.-1903.* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2001), 29-30.

⁸ Mirjana Gross, „Propast starounionističke stranke u svijetlu izvještaja Mirka Bogovića“, *Zbornik Odsjeka za povijesne i društvene znanosti JAZU* 1 (1954), 223-249.

⁹ Vera Ciliga, „O političkoj opoziciji u vrijeme banovanja Ivana Mažuranića“, *Historijski zbornik XXI-XXII* (1968/69), 145-169.

¹⁰ Branko Ostajmer, „Povijesne bilješke o obitelji Selinger“, *Scrinia Slavonica* 10 (2010), 300.

¹¹ Matković, *Čista stranka prava*, 25.

radnik osječke *Drave*,¹² a tiskar u tiskari *Agramer Presse*, nekadašnji suradnik u *Dravinoj* tiskari Dragutin Laubner, 1882. godine otvorio je vlastitu tiskaru u Osijeku, u kojoj je izdavao mađaronski list *Slavonische Presse*.¹³ No, Josip Frank je održavao veze i s Makančevom oporbom, pa je nakon prestanka izlaza osječkog *Branislava*, u lipnju 1879. godine u Zagrebu pokrenuo oporbeni list *Brana*, kojem je za urednika postavio dotadašnjeg urednika *Branislava*, Martina Polića. Polić je potom, najkasnije koncem 19. stoljeća, postao pristaša mađaronske Narodne stranke te je bio glavni urednik mađaronskog lista *Dan*, koji je u Osijeku izlazio od 1902. do 1903. godine. Glavni suradnik *Dana* bio je još jedan budući pravaš frankovačke orijentacije, Izidor (Iso) Kršnjavi (1845.-1927.).¹⁴

Tijekom 1880-ih, uz dotadašnjeg „najpoznatijeg opozicionara u gradu“,¹⁵ „Strossmayerova pristaša“¹⁶ odvjetnika Matiju Štefinovića, počinje uzlet i „Strossmayerova mladoga privrženika“¹⁷ odvjetnika Dragutina Neumana, koji uskoro postaje predvodnik „oporbene manjine“ u osječkom gradskom zastupstvu. U to vrijeme osječka oporba bila je slaba i neorganizirana, a unutar nje su „napose neprimjetni bili pravaši“. ¹⁸ Iako su tih godina vladina izvješća spominjala pristaše „zloglasnoga pravaškog glasila *Sloboda*“ i u Osijeku,¹⁹ u to se vrijeme kao jedini „starčevićanac“ u osječkom gradskom zastupstvu spominje Franjo Schmidt ml.²⁰ Nešto više privrženika pravaši su imali među osječkom studentskom mladeži, no i ona je bila orijentirana „u podjednakoj mjeri starčevićanski i štrosmajerovski“, te je duh koji je njegovala „bio neka

¹² *Isto*, 23-34.

¹³ Jelena Červenjak, „Tiskar Dragutin Laubner - najmarkantnija osoba grada Osijeka u 19. stoljeću“, *Godišnjak Njemačke zajednice* 17 (2010), 158; Marija Malbaša, *Povijest tiskarstva u Slavoniji* (Zagreb: Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1978), 37, 44-46. Nastojeći ispraviti prevladavajuće jednostrano mišljenje u hrvatskoj historiografiji o mađaronima kao promicateljima isključivo protuhrvatskih interesa, Branko Ostajmer je analizom tekstova objavljenih u *Slavonische Presse*, o tom listu zaključio: „Iako pisan njemačkim jezikom, brojni su članci u kojima se osjeća izrazito hrvatski karakter, posebno u opisima kulturnih događanja te u čestim prijevodima hrvatskih pjesama.“ Ostajmer, *Narodna stranka u Slavoniji i Srijemu*, 298.

¹⁴ Ostajmer, *Narodna stranka u Slavoniji i Srijemu*, 299-303.

¹⁵ Milenko Patković, „Izbori za Hrvatski sabor 1890. godine u Osijeku, pobjeda opozicionog kandidata dr. Dragutina Neumana i njegovo djelovanje u Saboru 1891. godine“, *Osječki zbornik* 17 (1979), 183.

¹⁶ Branko Ostajmer, „Đakovački učitelj i javni djelatnik Matej Ašperger (1848.-1914.)“, *Godišnjak Njemačke zajednice* 29 (2022), 83.

¹⁷ Ostajmer, *Narodna stranka u Slavoniji i Srijemu*, 110.

¹⁸ Branko Ostajmer, „Dr. Dragutin Neuman (Neumann) - zastupnik u hrvatskom Saboru 1890.-1892.“, *Godišnjak Njemačke zajednice* 18 (2011), 82.

¹⁹ Ostajmer, *Narodna stranka u Slavoniji i Srijemu*, 42-43.

²⁰ *Isto*, 70.

specifična osječka mješavina tih dvaju inače vrlo rijetko pomirljivih idejnih strujanja“.²¹

Uz Dragutina Neumana i Franju Schmidta ml., u to su vrijeme „divnu falangu“ oporbenih gradskih zastupnika činili gornjogradski župnik i pristaša Neodvisne narodne stranke Josip Horvat, industrijalac Adam pl. Reisner,²² koji je vjerojatno bio simpatizer ove stranke,²³ veleposjednik Vaso Muačević, koji je bio pristaša Srpske samostalne stranke, te Franjo Mudrovčić.²⁴ Kada se Neuman 1890. godine kao obzoraš kandidirao na naknadnim saborskim izborima u osječkom Gornjem gradu, uz njega je osim ove oporbene jezgre pristao i niz uglednih osječkih industrijalaca i trgovaca, koji su do tada „uvijek pristajali uz vladajuću stranku“ i koji su svoje aktualno pristajanje uz obzoraškog kandidata opravdavali gospodarskim propadanjem Osijeka zbog mačehinske politike Budimpešte, ali i Zagreba.²⁵

Čini se da je na navedeno pristajanje skupine uglednih osječkih industrijalaca i trgovaca uz obzoraškog kandidata utjecala još jedna slavonska posebnost. Naime, prema riječima Našičanina Ise Kršnjavoga, u Slavoniji njegove mladosti nije se znalo ni marilo ni za jugoslavensku ni za hrvatsku, pravašku ideju, nego su njegovi stariji znali samo za dva politička programa i dvije države: Austriju i Ugarsku. Prva im je značila „teret i neslobodu“, a druga „blagostanje i ustavnu slobodu“. Nositelj ove slobodarske ideje bila je slavonska, „domaća aristokracija“.²⁶ Iako je od Isine mladosti do ovih izbora proteklo tridesetak godina, tijekom kojih se Slavonija čvrsto integrirala u

²¹ Isto, 199.

²² O Adamu pl. Reisneru u kontekstu klasnih odnosa vidi: Ivan Kovačević, *Ekonomski položaj radničke klase u Hrvatskoj i Slavoniji 1867.-1914.* (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1972), 83, 221.

²³ Osim što se spominje kao oporbenjak, u literaturi i izvorima za Adama Reisnera ne navodi se konkretna politička pripadnost. Kako se za njegova brata Viktora navodi da je bio „oduševljeni sljedbenik“ biskupa Strossmayera, mislim da se za Adama može reći da je u najmanju ruku simpatizirao s bratovim političkim odabirom. Zlata Živaković-Kerže, „Utjecaji obitelji Reisner, Gillming, Blau i Hengl na gospodarski i kulturni razvoj grada Osijeka“, *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice* 4 (1998), 14. Adam se kasnije rodbinski povezao i s pravašima, kada se u rujnu 1904. njegova kći Elza udala za sina poznatoga pravaša Gjure baruna Rukavine. „Vjenčanje i radnička svečanost“, *Narodna obrana*, 21. 9. 1904., 3. Gjuro barun Rukavina već je 1900. istupio iz matične Stranke prava, nezadovoljan njezinim napuštanjem pravaških načela, no zbog animoziteta prema frankovačkom krilu pravaša 1903. se kandidirao ispred matične Stranke prava u Zlataru protiv frankovca Eugena Kumičića. Matković, *Čista stranka prava*, 115, 182.

²⁴ „Franjo Schmidt“, *Narodna obrana* (Osijek), 20. 9. 1904., 2.

²⁵ Patković, „Izbori za Hrvatski sabor 1890. godine u Osijeku“, 178-179.

²⁶ Iso Kršnjavi, „Kako sam postao magjaron“, *Dan* (Osijek), 14. 7. 1902., 1.

hrvatski nacionalni prostor,²⁷ još dugo nakon toga mogla se primijetiti uska povezanost Slavonaca s njihovom lokalnom aristokracijom, koja nije bila tipična za ostatak Hrvatske.

U tom smislu potrebno je istaknuti nesumnjiv utjecaj valpovačkih vlastelina na politička zbivanja u Osijeku. Sredinom 1880-ih godina iz Narodne stranke istupila je grupa saborskih zastupnika, mahom velikaša, koji su potom osnovali Stranku saborskog središta (Centrum), koja je uz oslonac na Beč zastupala program čistoće Nagodbe.²⁸ Početkom 1886. godine ova je stranka u Zagrebu pokrenula list *Agramer Tagblatt*, u kojem je kao redaktor radio Jakov Frank.²⁹ Nakon saborskih izbora održanih 1887. godine s Centrumom se, prihvativši njegov program čistoće Nagodbe, fuzionirala Neodvisna narodna stranka,³⁰ čime se oko te stranke, koja je prvotno okupljala hrvatsko plemstvo, okupio i dio hrvatskog građanstva i svećenstva obzoraške orijentacije. Iako se među inicijalnom grupom velikaša koji su osnovali ovu stranku mahom nalazilo plemstvo iz uže, sjeverozapadne Hrvatske, nije potpuno točna tvrdnja da se slavonsko plemstvo držalo podalje od Centruma te da je „i dalje čvrsto pristajalo uz Khuena“.³¹

Naime, uz Centrum je pristao vlastelin iz Feričanaca Dragutin pl. Mihalović, koji je 1887. godine bio kandidat ove stranke u valpovačkom izbornom kotaru.³² Budući da su se Feričanci nalazili u našičkom izbornom kotaru, znakovito je da Dragutin pl. Mihalović za mjesto svoje kandidature nije izabrao ovaj izborni kotar, nego onaj u Valpovu, koji je obuhvaćao upravne općine Valpovo, Bizovac i Petrijevci. Prostrani valpovački veleposjed bio je u vlasništvu grofovske obitelji Normann-Ehrenfels. Rudolf grof Normann, držao je većinu vlastelinstva sa sjedištem u Valpovu, dok je manji dio sa sjedištem u Bizovcu držao njegov politički aktivniji brat, Gustav grof Normann, koji je u ovo vrijeme nezadovoljan Khuenovom vladavinom bio blizak oporbi. Pred izbore održane 1887. godine biskup Strossmayer ga je nagovarao

²⁷ Suprotno dominantnoj struji u hrvatskoj historiografiji, koja kritizira Khuenom režim zbog navodnog poticanja slavonskog regionalizma, Branko Ostajmer tvrdi da je Khuenovo razdoblje ključno za integraciju Slavonije u hrvatski nacionalni prostor, pri čemu Khuenov režim smatra i zaslužnim za to. Ostajmer, *Narodna stranka u Slavoniji i Srijemu*, 283-285. Slično vidi i u: Filip Šimetin Šegvić, *Vlast, politika i kultura u Banskoj Hrvatskoj od 1883. do 1903. godine*, doktorski rad (Zadar: Sveučilište u Zadru, 2020).

²⁸ Jaroslav Šidak i dr., *Povijest hrvatskog naroda 1860.-1914.* (Zagreb: Školska knjiga, 1968), 135-136; Jasna Turkalj, *Pravaški pokret 1878.-1887.* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2009), 384-385.

²⁹ Matković, *Čista stranka prava*, 30.

³⁰ Mirjana Gross, *Povijest pravaške ideologije* (Zagreb: Sveučilište u Zagrebu; Institut za hrvatsku povijest, 1973), 253.

³¹ Ostajmer, *Narodna stranka u Slavoniji i Srijemu*, 55-56.

³² Turkalj, *Pravaški pokret*, 406.

da se kao oporbenjak kandidira u Valpovu. Gustav na to nije pristao, ali je očito omogućio Mihalovićevu kandidaturu u svom izbornom kotaru, te se za njega može reći da je u najmanju ruku bio simpatizer Centruma. U to vrijeme upravitelj njegovog vlastelinstva bio je Dragutin Neuman,³³ što je ovomu zasigurno pomoglo u političkoj karijeri te mu unatoč skorašnjem raspadu Centruma 1890. godine osiguralo politički utjecaj i među uglednim osječkim industrijalcima i trgovcima.

Kada se Gustav Normann vratio u Narodnu stranku i 1901. godine otkazao Dragutinu Neumanu službu ravnatelja bizovačkog vlastelinstva, ovaj je zaštitu našao u Gustavova brata Rudolfa, te je od tada nazivan i „svemožnim direktorom svemožnoga valpovačkog spahije“.³⁴ Valpovačko vlastelinstvo ubrzo je postalo žarištem oporbene djelatnosti,³⁵ te su se zbog veza osječke oporbe s valpovačkim vlastelinstvom javile glasine da se u Osijeku sprema osnutak „nove centrumaške stranke“.³⁶ U kasnijem je razdoblju Rudolf grof Normann kao virilist u Hrvatskom saboru³⁷ posredstvom Osječke grupe bio blizak Hrvatsko-srpskoj koaliciji,³⁸ stranačkom savezu u koji su koncem 1905. godine stupile Hrvatska stranka prava, Hrvatska napredna stranka, Srpska samostalna stranka te nakratko Srpska radikalna stranka i Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije, a nesumnjiv utjecaj koji je on posredstvom Osječke grupe³⁹ imao na političku situaciju u Osijeku i osječkoj okolini izazivao je sukobe ove skupine političara i s njihovom matičnom

³³ Ostajmer, *Narodna stranka u Slavoniji i Srijemu*, 220-221.

³⁴ (Bez naslova), *Osječki tjednik* (Osijek), 12. 2. 1906., 3.

³⁵ „Velika narodna skupština u Valpovu“, *Narodna obrana*, 10. 11. 1903., 1.

³⁶ „Nova stranka i Narodna Obrana“, *Narodna obrana*, 1. 7. 1903., 5.

³⁷ Vilim Čuržik, „U potrazi za istaknutim građanima (Valpovački Nijemci i Austrijanci)“, *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice* 8 (2001), 58-59.

³⁸ Rudolf grof Normann je 1907. godine kao hrvatski delegat u zajedničkom, Ugarsko-hrvatskom saboru podupirao opstrukciju rada toga sabora koju su zbog željezničarske pragmatike poduzeli hrvatski delegati iz redova Hrvatsko-srpske koalicije. Tihomir Cipek i Stjepan Matković, *Programatski dokumenti hrvatskih političkih stranaka i skupina 1842.-1914.* (Zagreb: Disput, 2006), 535-539. On je pritom kao virilist bio hrvatski delegat u gornjoj, velikaškoj kući Ugarsko-hrvatskog sabora. O tomu vidi: „Izbor hrvatskih delegata u peštanski sabor“, *Sloga* (Karlovac), 29. 1. 1911., 3.

³⁹ List Osječke grupe, *Narodna obrana*, redovito je izvještavao o dolascima Rudolfa grofa Normanna i njegove supruge grofice Julije u Osijek. Izvještavao je i o Julijinim proslavama koje je organizirala u Valpovu, pišući o njoj da je „suvišno govoriti o plemenitoj i darežljivoj ruci plemenite aristokratkinje“, koja je svojom darežljivošću „sazdala već trajni spomen u srcu i ljubavi hrvatskoga naroda“. Izvještavao je i o putovanjima grofa Normanna i supruge u inozemstvo, i o društvenom životu koji su tamo provodili. „Osobna vijest“, *Narodna obrana*, 25. 8. 1908., 3; „Osobna vijest“, *Narodna obrana*, 27. 10. 1908., 2; „Naši dopisi“, *Narodna obrana*, 19. 2. 1909., 2; „Osobna vijest“, *Narodna obrana*, 6. 10. 1910., 3.

Hrvatskom strankom prava i njezinim koalicijskim partnerima iz Hrvatske napredne stranke.⁴⁰

Umjereni karakter osječke oporbe i poslovne veze njezinih prvaka omogućili su širenje njezinog utjecaja i među osječkim činovništvom, koje se zbog svoga o državi ovisnoga položaja inače smatralo jednim od ključnih stupova Khuenova režima. Prema izvješću velikoga župana Virovitičke županije, Teodora Pejačevića iz prosinca 1899. godine, suradnja s osječkom oporbom bila je „karakterističan politički pojav među zajedničkim činovništvom u Osijeku“, koje se u narodu u to vrijeme već podrugljivo nazivalo i „najvećimi neprijatelji nagode“.⁴¹ Ovaj je izvještaj bio potaknut sastankom u gornjogradskoj Hrvatskoj građanskoj čitaonici u Osijeku, koju su 1894. godine osnovali osječki odvjetnik Vladimir Kovačević „i drugovi, vodje ovdašnje obzoraške oporbe“. Na tom je sastanku, na kojem je uz „društvene članove oporbenjake“ bio prisutan i oveci broj društvenih članova, „gradjana a i činovnika – notorno poznatih članova Narodne stranke, koji su društvu nedvojbeno pristupili uslied njihovih osobnih ili poslovnih koneksija sa odvjetnicima osnivačima društva“, prihvaćena rezolucija o hrvatskoj financijskoj neovisnosti te je s njega poslana brzopjavna čestitka biskupu Strossmayeru.⁴²

Početak 20. stoljeća, u trenutku kada se Osječka grupa počela nametati kao ključna politička snaga u Osijeku i njegovoj okolici, na njezinom su se čelu uz Neumana nalazila još trojica osječkih odvjetnika: spomenuti Vladimir Kovačević, Ante Bedenić te Antun Pinterović. Kovačević i Bedenić su u političku arenu stupili 1901. godine, kada su se kao obzoraši prvi put kandidirali za Hrvatski sabor, jedan u donjomiholjačkom a drugi u valpovačkom izbornom kotaru.⁴³ Odvjetnik Antun Pinterović, nećak Strossmayerova „osobitog ljubimca“, svećenika Antuna Pinterovića,⁴⁴ imao je nešto drugačiji put. Iako je već od konca 19. stoljeća sudjelovao u radu niza hrvatskih kulturnih institucija u Osijeku, kao što su gornjogradski Hrvatski sokol, kojem je bio jedan od utemeljitelja,⁴⁵

⁴⁰ Nakon što se naprednjak Ivan Lorković 1906. kandidirao na naknadnim izborima u Valpovu, što je odobrio i koalicijski partner Napredne stranke, Hrvatska stranka prava, kojoj je u to vrijeme pripadala i Osječka grupa kao osječka organizacija ove stranke, protiv Lorkovićeve kandidature u Valpovu se angažirao „sluga grofa valpovačkog“ i „vodja osječke opozicije“ dr. Dragutin Neuman. „Izbor u Valpovu“, *Hrvatski narod* (Zagreb), 21. 6. 1906., 1.

⁴¹ Hrvatski državni arhiv (HDA), fond 78, Predsjedništvo zemaljske vlade (PRZV), kutija 570, dok. 6-14 (6336/1899-6604/1899.).

⁴² HDA, PRZV, kutija 570, dok. 6-14 (6336/1899-6447/1899). Ovdje se nalazi popis članova Hrvatske građanske čitaonice u Osijeku.

⁴³ Ostajmer, *Narodna stranka u Slavoniji i Srijemu*, 143-144.

⁴⁴ „Antun Pinterović“, *Narodna obrana*, 29. 1. 1910., 3.

⁴⁵ Zlata Živaković-Kerže, „Obitelj Pinterović u društveno-političkom i kulturnom životu Osijeka“, *Osječki zbornik* 34 (2018), 17.

ili Hrvatska građanska čitaonica, te je početkom 20. stoljeća sudjelovao u nizu političkih akcija osječke oporbe, kao što su pokretanje oporbenog dnevnika *Narodna obrana*, 1902. godine,⁴⁶ ili organiziranje pučkih skupština u Osijeku s programom hrvatske financijske neovisnosti, 1903. godine,⁴⁷ odvjetnik Antun Pinterović je još uoči saborskih izbora održanih u svibnju 1906. godine bio stranački neopredijeljen, te su ga s određenom zadržkom među svoje pristaše ubrajali i osječki mađaroni.⁴⁸

Tek koncem travnja 1906. godine Pinterović se, ostavši stranački neopredijeljen, u gornjogradskom osječkom izbornom kotaru kandidirao na programu Riječke rezolucije, dokumentu dijela hrvatskih oporbenih stranaka iz banske Hrvatske i Dalmacije, kojim su te stranke postigle sporazum o podupiranju borbe mađarske oporbe za postizanje pune državne samostalnosti zemalja ugarske krune, prihvativši pritom Hrvatsko-ugarsku nagodbu kao temelj svoje politike.⁴⁹ Nakon izborne pobjede Pinterović se pridružio Hrvatskoj stranci prava, davši se izabrati za potpredsjednika novoosnovane organizacije te stranke u gornjem Osijeku.⁵⁰ Njegov pristup u Hrvatsku stranku prava izazvao je nezadovoljstvo pravaških koalicijskih partnera iz osječke organizacije Hrvatske napredne stranke, koji su glasovali za Pinterovića dok je bio nestranački kandidat te su smatrali da se nema pravo naknadno stranački opredijeliti.⁵¹ Suprotno tomu, osječki mađaroni čestitali su na izboru „našega čestitoga sugradjanina dr. Ante Pinterovića“, navodeći da je izborna borba između njega i kandidata Narodne stranke bila borba dviju osoba, a ne dvaju programa, budući da i Hrvatsko-srpska koalicija, koja je prihvaćala program Riječke rezolucije, prihvaća Nagodbu kao temelj svoje politike i baš poput Narodne stranke uviđa „da samo u iskrenoj zajednici sa Ugarskom leži mogućnost ostvarenja svima nama zajedničkih ciljeva:

⁴⁶ HDA, PRZV, kutija 621, dok. 6-14, 3490/1902.

⁴⁷ HDA, PRZV, kutija 680, dok. 6-14, 1063 (1418/1903)/1903.

⁴⁸ „Izbori u Osijeku“, *Osječki tjednik*, 23. 4. 1906., 5; „Dr. Pinterović pred svojim izbornicima“, *Osječki tjednik*, 30. 4. 1906., 3-4.

⁴⁹ Šidak i dr., *Povijest hrvatskog naroda*, 222; Cipek i Matković, *Programatski dokumenti hrvatskih političkih stranaka i skupina*, 494-496. Od političara iz banske Hrvatske, ovaj su dokument potpisali pristaše Hrvatske stranke prava i Hrvatske napredne stranke, a protiv tog dokumenta ustale su Čista stranka prava (frankovci), Hrvatska pučka seljačka stranka i Narodna stranka.

⁵⁰ „Konstituiranje kluba Hrvatske stranke prava u gornjem Osijeku“, *Hrvatska* (Zagreb), 27. 8. 1906., 5. Predsjednik kluba bio je D. Neuman. Uz Pinterovića, potpredsjednik je bio i župnik Josip Horvat, a Ante Bedenić bio je klupski blagajnik. Nešto ranije ustrojena je organizacija Hrvatske stranke prava i u donjem Osijeku, kojoj se na čelu nalazio župnik Firingner, a potpredsjednik je bio Franjo Mudrovčić. „Organizacija Hrvatske stranke prava u Osijeku“, *Hrvatska*, 18. 8. 1906., 3.

⁵¹ „Iz osječke organizacije H.P.N.S.“, *Novo doba* (Osijek), 6. 1. 1907., 3.

narodnosne, duševne i gospodarske slobode hrvatskog naroda“. „Pogotovo nema razlike“, pisali su osječki mađaroni, „između pristaša narodne stranke i g. dr. Pinterovića“.⁵²

Nesumnjivu ideološku bliskost osječkih mađarona i Osječke grupe, koja se očitovala u uvjerenju o blagodati hrvatske državnopravne povezanosti s Ugarskom, pokazivalo je i stanovište koje su osječki mađaroni zastupali u nacionalnom pitanju. Oni su zastupali stanovište hrvatsko-srpskog narodnog jedinstva, no budući da kao okvir ostvarenja toga jedinstva nisu vidjeli neovisnu jugoslavensku državu, nego Austro-Ugarsku Monarhiju, oni su unutar toga jedinstva prednost davali hrvatskoj nacionalnoj ideji i pisali da Hrvatska kao domovina „autohtonog srpskog i hrvatskog življa“ ima „neizbrisivi hrvatski značaj“.⁵³ Ovu bliskost odavao je i stav osječkih mađarona prema biskupu Strossmayeru. Naime, nakon njegove smrti, 1905. godine, osječke je mađarone tješilo to „da je Strossmayer samo tjelesno izginuo ispred naših očiju, dok njegova velebna duša još i sada sjaji i živi među nama u bezsmrtnim njegovim djelima, kojima je on do vijeka zadužio svoj narod“.⁵⁴ Ako je to i bila samo kurtoazna fraza, slična se o Anti Starčeviću nije mogla čuti.

Nacionalno-politička stajališta Osječke grupe

Tijekom Strossmayerova života pripadnici Osječke grupe s njim su održavali kontakte, te je Strossmayer podupirao ključne akcije ove skupine. U srpnju 1902. godine u stanu Dragutina Neumana pristaše „hrvatske sjedinjene opozicije“, preteče Hrvatske stranke prava, osnovali su dioničko društvo *Prva hrvatska dioničarska tiskara u Osijeku*, sa svrhom osnivanja tiskare i izdavanja „dnevnika na hrvatskom jeziku, koji će zastupati načela hrv. sjedinjene opozicije“.⁵⁵ Glavnica ovoga društva iznosila je 50.000 kruna, od čega je biskup Strossmayer sam otkupio dionica u vrijednosti 10.000 kruna, dok je dio kapitala uložio i đakovački kaptol.⁵⁶ U studenom 1902. godine *Prva hr-*

⁵² „Izbori u Osijeku“, *Osječki tjednik*, 7. 5. 1906., 5.

⁵³ „Zadatci našega lista“, *Dan*, 5. 4. 1902., 1.

⁵⁴ „Godišnjica smrti Strossmayerove“, *Osječki tjednik*, 9. 4. 1906., 4.

⁵⁵ Na drugom mjestu se navodi da će list zastupati „načela narodne neodvisne stranke odnosno sdružene oporbe“. HDA, PRZV, kutija 621, dok. 6-14, 3490 (4259/1902)/1902.

⁵⁶ U ravnateljstvu ovoga društva nalazili su se osječki odvjetnici Dragutin Neuman, Vladimir Kovačević i Ante Bedenić, vukovarski odvjetnik I. Laudenbach, gornjogradski župnik Josip Horvat, đakovački župnik Milko Cepelić te gradski liječnik Franjo Gottschalk. U nadzornom odboru društva bili su posjednik Ivan Brnčić, donjogradski župnik Josip Firinger te osječki odvjetnik Antun Pinterović. HDA, PRZV, kutija 621, dok. 6-14, 3490/1902. Branko Ostajmer iznosi nešto drugačiju upravnu strukturu ovoga društva. Vidi: *Narodna stranka u Slavoniji i Srijemu*, 301.

vatska dioničarska tiskara u Osijeku počela je izdavati dnevnik *Narodna obrana*, u kojem je njegovan Strossmayerov kult.⁵⁷

Nakon Strossmayerove smrti Osječka grupa se predstavljala kao čuvar njegove političke baštine. Njezin otvoreni sukob sa svojom matičnom strankom, Hrvatskom strankom prava, odnosno s Hrvatsko-srpskom koalicijom počeo je u travnju 1910. godine zbog odluke da će novim đakovačkim biskupom biti imenovan mađaron Ivan Krapac, koji prema sudu Osječke grupe nije bio dostojan biti nasljednikom velikog Strossmayera. Pritom je Osječka grupa smatrala da su Hrvatsko-srpska koalicija i njezino „zagrebačko novinstvo“ olako popustili u pitanju imenovanja đakovačkog biskupa pred banom Tomašićem.⁵⁸ Ovaj je sukob bio osobne, a ne načelne prirode, odnosno prvenstveno se ticao zaštite lika i djela biskupa Strossmayera, te nije bio izraz načelnog animoziteta Osječke grupe prema mađaronima i njihovom političkom programu jer je ubrzo potom u sukobu Koalicije s banom Tomašićem, koji je sukob imao i državnopravne implikacije, Osječka grupa stala na stranu mađarona Tomašića, uzrokujući prijelom s Koalicijom.

Za razliku od Strossmayerove političke baštine, Starčevićeva je politička baština u osječkoj javnosti uglavnom bila nepoznata, pa je nakon obzoraško-pravaške fuzije, 1903. godine, u *Narodnoj obrani* izlazio feljton osječkog novinara Milana Šarića „Mladost dr. Ante Starčevića“, koji je prema svemu sudeći služio popularizaciji Starčevićeva lika i djela u osječkoj javnosti. Ovaj se feljton, poslije objavljen kao knjižica, bavio Starčevićevim djelovanjem do povratka hrvatske ustavnosti, 1860. godine te je, osim njegova djetinjstva⁵⁹ i ilirske faze,⁶⁰ u njemu posebna pažnja bila posvećena Starčevićevoj postilirskoj fazi, koja se odvijala tijekom Bachova apsolutizma i bila „kopča između njegova zanosa za ilirizam i kasnije politike njegove“.⁶¹ U tom je dijelu feljtona opisana Starčevićeva suradnja u *Nevenu*, njegov rad na „Razvodu istrijskom“, njegov angažman oko nacionalnog rada u Bosni i Hercegovini, te se spominju njegovo razočaranje idejom sveslavenske uzajamnosti, otuđenošću hrvatske inteligencije i njegov gubitak vjere u hrvatski narod.⁶² Ne spominje se ključan događaj u razumijevanju kasnijeg Starčevićevog djelovanja, njegova polemika sa srpskim tiskom iz 1852. godine u kojoj se konačno obračunao s ilirizmom i dao prve obrise svoje, hrvatske nacionalne ideologije, čiji

⁵⁷ Vidi primjerice: „Zvezda predhodnica“, *Narodna obrana*, 9. 4. 1907., 1; „Poslije pet godina“, *Narodna obrana*, 7. 4. 1910., 1.

⁵⁸ „Pakt“, *Narodna obrana*, 22. 4. 1910., 1; „Biskup Krapac“, *Narodna obrana*, 25. 4. 1910., 1.

⁵⁹ Milan Šarić, *Mladost dr. Ante Starčevića. Politička studija* (Osijek: nakl. piščeva, 1903), 7-15.

⁶⁰ Isto, 15-36.

⁶¹ Isto, 90.

⁶² Isto, 36-90.

je sastavni dio bila negacija postojanja srpskoga naroda.⁶³ Osječka obzoraška javnost, koja se okupljala oko *Narodne obrane*, takvog Starčevića ne bi mogla prihvatiti.

Naime, pristaše Osječke grupe bili su apostoli hrvatsko-srpskog narodnog jedinstva.⁶⁴ Tijekom Narodnog pokreta iz 1903. godine, kada je nakratko ostvarena sloga Hrvatske stranke prava s frankovačkim pravašima u borbi za hrvatsku financijsku neovisnost,⁶⁵ *Narodna obrana* je podupirala težnju Frana Supila⁶⁶ i Napredne omladine,⁶⁷ koja je prije svoje emancipacije, 1904. godine, djelovala kao krilo Hrvatske stranke prava, da se raskine suradnja s frankovcima i uspostavi suradnja sa Srbima. U studenom iste godine predstavnici osječkih Srba sudjelovali su na povjerljivom sastanku pristaša „sjedinjene hrvatske oporbe“ koji je sazvaio Dragutin Neuman, a osječki su Hrvati zatim prisustvovali javnoj pučkoj skupštini koju su sazvali osječke pristaše Srpske samostalne stranke. Na toj javnoj skupštini srpski su političari istaknuli zahtjev za financijskom neovisnošću Hrvatske, ali i posebne srpske zahtjeve: za ravnopravnost srpskog imena s hrvatskim, ćirilice s latinicom, srpsko-pravoslavne crkve s rimokatoličkom, te za slobodnom i neograničenom upotrebom srpskih zastava. U svom je govoru Srbin Bogdan Medaković za hrvatsko-srpski sukob okrivio Hrvate, koji „otimlju za se Bosnu i Hercegovinu, a ista je po historiji srbska“. Prema vladinom izvješću, „ovaj dio govora, kojim je govornik Bosnu i Hercegovinu za srbski narod tražio, nepovoljno je djelovao na prisutne Hrvate: dr. Dragutin Neuman, dr. Ivan Lorković i još jedno 5-6 osoba, no oni nisu tom dali izražaja na skupštini, nego poslije medju svojim prijateljima“.⁶⁸

Tiho gundajući protiv velikosrpske politike, Osječka grupa je još dugo nastavila podupirati politiku hrvatsko-srpskog narodnog jedinstva, koja je koncem 1905. godine oživotvorena u Hrvatsko-srpskoj koaliciji. Politika hrvatsko-srpskog narodnog jedinstva, čija je bit bila jedinstvo hrvatskih i srpskih političkih interesa, glavnu argumentaciju nalazila je u navodnom hrvatsko-srpskom rasnom jedinstvu. U tom je smislu *Narodna obrana* podsjećala svoje čitatelje da protivnike toga jedinstva, frankovačke pravaše, predvodi pokršteni Židov Josip Frank, koji doduše „može po svom uvjerenju biti Hrvat, ali nikada Slaven“.⁶⁹ Rasna kategorija slavenstva za Osječku je grupu bila

⁶³ Gross, *Povijest pravaške ideologije*, 28-31.

⁶⁴ „Lasciate ogni speranza...“, *Narodna obrana*, 21. 4. 1908., 1.

⁶⁵ Matković, *Čista stranka prava*, 163-182.

⁶⁶ „Die Drau za – slogu opozicije“, *Narodna obrana*, 14. 8. 1903., 2.

⁶⁷ Ivanko Vlašićak, „Sloga i rad“, *Narodna obrana*, 14. 11. 1903., 1-2.

⁶⁸ HDA, PRZV, kutija 683, dok. 6-14, 1063 (6732/1903)/1903.

⁶⁹ „Beogradski dani i naši protivnici“, *Narodna obrana*, 24. 9. 1904., 1.

vrednija od političke kategorije hrvatstva, jer je prva određivala drugu, pa prema mišljenju Osječke grupe Josip Frank nije mogao biti dobar Hrvat, jer nije bio Slaven.⁷⁰ Svakako čudna argumentacija za nekoga tko je samom sebi između ostaloga povjerio zadatak pohrvaćenja dominantno njemačkog Osijeka. Ipak, za Osječku grupu navodno hrvatsko-srpsko rasno jedinstvo nije bilo jedini čimbenik u određenju hrvatsko-srpskih odnosa, pa je primjerice odvjetnik Vladimir Kovačević smatrao da u određenju tih odnosa osim „bratske ljubavi“ sudjeluje i „politička nužda“ koja „zahtjeva, da se mi međusobno slažemo, ako ne ćemo, da treći odatle na štetu naše domovine korist vuče“.⁷¹

Priklonivši se banu Tomašiću, 1910. godine, Osječka grupa je ovoj političkoj nuždi, koja je sudjelovala u kreiranju hrvatsko-srpskih odnosa, povukla jasnu granicu, koju je predstavljala politička granica Austro-Ugarske Monarhije. Poput Koalicije, i ban Tomašić je formalno nastupio s načelom hrvatsko-srpskog narodnog jedinstva, koje je međutim tumačio drugačije nego Koalicija. On je ostvarenje toga načela vidio isključivo unutar banske Hrvatske, navodeći da se ono ne smije kositi „s narodnim i teritorijalnim jedinstvom Kraljevine Hrvatske“,⁷² te tražeći da se u ime toga načela srpski dio Hrvatsko-srpske koalicije, kojemu se politički svjetionik nalazio u Beogradu, fuzionira s hrvatskim dijelom Koalicije.⁷³ Svetozar Pribičević je navodno na to izjavio da se ovo Tomašićevo stajalište kosi s „najznačajnijim srpskim zahtjevima“, na što je *Narodna obrana* navela da je tom izjavom prvak Srpske samostalne stranke, ustavši protiv narodnog i teritorijalnog jedinstva Hrvatske, pokazao da je njegovo tumačenje ideje narodnog jedinstva „laž i obmana“ te da je njome „podpuno opravdao politiku onih Hrvata, koji se bore proti Srbima kao takovima“.⁷⁴ Nakon dugogodišnjeg toleriranja velikosrpskih stanovišta Srpske samostalne stranke, *Narodna obrana* je otkrila da se mnogi u toj stranci „u duši ipak ne priznaju dijelom političkog hrvatskog naroda“.⁷⁵

Tom prilikom Osječka grupa je temeljito redefinirala svoju nacionalnu politiku. *Narodna obrana* više nije zastupala načelo hrvatsko-srpskog narodnog jedinstva, nego „hrvatsko-srpske sloge, kojoj je zadnji ali najuzvišeniji cilj jedinstvo naroda“. Prema članku objavljenom u tom listu, tijekom razdoblja „sloge“ hrvatskim Srbima, koji su kasnije pridošlice u Hrvatskoj, mora se dopustiti upotreba srpskog imena, jer su iste krvi i vjere kao i Srbi u Srbiji, te ih se ne smije pokušavati nasilno asimilirati, a budući da su brojni i Hrvatska

⁷⁰ „Starčevićanci i frankovci“, *Narodna obrana*, 10. 4. 1907., 1.

⁷¹ „Saborski kandidati za Osiek“, *Narodna obrana*, 13. 1. 1908., 1-2.

⁷² „Poteškoće“, *Narodna obrana*, 3. 9. 1910., 1.

⁷³ „Govor“, *Narodna obrana*, 26. 9. 1910., 1.

⁷⁴ „Pribičević i narodno jedinstvo“, *Narodna obrana*, 4. 10. 1910., 1.

⁷⁵ „Poteškoće“, *Narodna obrana*, 3. 9. 1910., 1.

im je domovina, politička nužda zahtijeva hrvatsko-srpsku suradnju protiv zajedničkog neprijatelja domovine te međusobno uvažavanje posebnosti. Jačanjem ove sloge prirodnim će putem jenjati ili srpska ili hrvatska nacionalna misao, te će se Hrvati i Srbi u Hrvatskoj početi okupljati oko jednoga imena. Tko će htjeti da u tom procesu pobijedi njegova nacionalna misao, nastojat će „da ju učini što popularnijom, simpatičnijom, pojmljivijom, a okaniti se svega, što je može ogrepsti, omalovažiti ili pokopati pod teretom bratske mržnje i osvete“.⁷⁶ Jasno je da je Osječka grupa u ovoj športskoj „istrazi našoj ili vašoj“, koja bi se odvijala isključivo na prostoru banske Hrvatske, prednost davala domaćoj, hrvatskoj nacionalnoj ideji, pa je nakon što je dala obol jačanju srpske misli u Hrvatskoj, otkrila da hrvatske Srbe ustvari namjerava asimilirati.

Istu nestalnu politiku ova je grupa pokazivala i u državnopravnim pitanjima. Ovu je karakteristiku u državnopravnim pitanjima Osječka grupa naslijedila od svoje prethodnice, Neodvisne narodne stranke, koja je u svom prvom političkom programu iz 1880. godine, priznajući Hrvatsko-ugarsku nagodbu kao temelj svoje politike, zahtijevala njezinu reviziju u pravcu hrvatske financijske neovisnosti i jačanja hrvatske „državne individualnosti“ unutar državne zajednice s Ugarskom.⁷⁷ Drugi, „subdualistički program“ ove stranke, predstavljen 1884. godine, bio je radikalniji od prethodnog, te je prihvaćajući zakonitost Hrvatsko-ugarske nagodbe, no odbacujući Nagodbu kao temelj stranačke politike, zahtijevao sklapanje novog državnopravnog sporazuma između „kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije“ i Ugarske, kojim bi se postigla potpuna hrvatska autonomija unutar ugarskog dijela Monarhije, gdje bi Trojedna kraljevina s Ugarskom imala zajedničke poslove samo prema austrijskom dijelu Monarhije.⁷⁸

Kako je navedeno, fuzijom s Centrumom 1887. godine Neodvisna narodna stranka nakratko je prestala postojati, a njezine pristaše prihvatile su program čistoće Hrvatsko-ugarske nagodbe. Raspadom Centruma, 1888. godine, Neodvisna narodna stranka je obnovila svoje djelovanje te je 1892. godine stupila u pregovore o novoj fuziji, ovoga puta s tada još jedinstvenom Strankom prava. Kao rezultat tih pregovora 1894. godine donesen je zajednički pravaško-obzoraški program koji je, za razliku od svih samostalnih obzoraških programa, u teritorijalni opseg „kraljevine Hrvatske“ ubraja i Bosnu i Hercegovinu te Istru. Ovaj program nije polazio od zakonitosti Hrvatsko-ugarske nagodbe te je za hrvatsko „državno tijelo“ unutar „okvira Habsburške monarhije“ predviđao potpunu samostalnost, osim za poslo-

⁷⁶ „Hrvatsko-srpski sporazum“, *Narodna obrana*, 27. 7. 1910., 1.

⁷⁷ Šidak i dr., *Povijest hrvatskog naroda*, 99.

⁷⁸ Isto, 131-132; Cipek i Matković, *Programatski dokumenti hrvatskih političkih stranaka i skupina*, 299-304.

ve zajedničke čitavoj Monarhiji. U obzoraškoj stilizaciji toga programa ovi su se zajednički poslovi temeljili na Pragmatičkoj sankciji, zakonu kojim su Habsburgovci u 18. stoljeću osigurali nasljedstvo u Habsburškoj Monarhiji i u ženskoj liniji, a koji je Ugarsko-hrvatski sabor prihvatio 1722. godine za područje ugarsko-hrvatske državne zajednice. U pravaškoj stilizaciji istog programa ovi su se zajednički poslovi temeljili na Hrvatskoj pragmatičkoj sankciji, kojom je Hrvatski sabor 1712. godine samostalno priznao nasljedstvo Habsburgovaca i u ženskoj liniji i koja je po tomu bila izraz pune hrvatske državne neovisnosti unutar Monarhije. Prema tomu je obzoraška stilizacija ovog programa naginjala subdualističkom, a pravaška trijalističkom, odnosno federalističkom preustroju Monarhije.⁷⁹

Fuzijom Neodvisne narodne stranke s matičnom Strankom prava, 1902. godine, nova je Hrvatska stranka prava prihvatila pravašku stilizaciju zajedničkog programa.⁸⁰ Međutim, već prilikom ove fuzije Hrvatska stranka prava je uz pravaški program istaknula i „najpreču svoju i neodoljivu zadaću“, koja se sastojala u zahtjevu za revizijom Hrvatsko-ugarske nagodbe u pravcu hrvatske financijske neovisnosti.⁸¹ U listopadu 1905. godine, navedenim prihvaćanjem Riječke rezolucije, Hrvatska stranka prava je i izričito prihvatila Hrvatsko-ugarsku nagodbu kao temelj svoje politike, zahtijevajući prvenstveno čistoću, a potom i reviziju nagodbenih odnosa u pravcu političke, financijske i gospodarske samostalnosti Trojedne kraljevine.⁸² Istovremeno, Hrvatska stranka prava je sve do 1910. godine i fuzije s Hrvatskom naprednom strankom u Hrvatsku ujedinjenu samostalnu stranku formalno zadržala pravaški program iz 1894. godine, kao idealan program na koji se povremeno pozivala i koji joj je služio kao pravaška koprena ispod koje je ova stranka vodila obzorašku politiku.

Ista podvojenost može se primijetiti i u djelovanju Osječke grupe. Osječki mađaroni su već koncem 1902. godine, analizirajući pisanje prvih brojeva oporbene *Narodne obrane*, zaključili da taj list odražava nesuvislost pravaško-obzoraške fuzije, jer s jedne strane u pravaškom duhu poziva na borbu za staro, povijesno hrvatsko državno pravo, a s druge u obzoraškom duhu na borbu za zakonom, odnosno Nagodbom zajamčena hrvatska prava.⁸³ Pritom su se čudili frankovačkim pravašima jer su ovi u to vrijeme, suprotno starčevićanskoj tradiciji, Osječku grupu nazivali „osječkim hrvatskim rodoljubima“.

⁷⁹ Matković, *Čista stranka prava*, 39-57, 345-346.

⁸⁰ Cipek i Matković, *Programatski dokumenti hrvatskih političkih stranaka i skupina*, 540-541.

⁸¹ Isto, 433.

⁸² Cipek i Matković, *Programatski dokumenti hrvatskih političkih stranaka i skupina*, 494-496.

⁸³ „Kriomčarska ladja“, *Dan*, 24. 11. 1902., 1.

ma“, a ne Slavosrbima, koji im je naziv prema toj tradiciji više priličio.⁸⁴ Ako je u *Narodnoj obrani* i bilo članaka koji su u to vrijeme državnopravni dio hrvatskog pitanja rješavali u pravaškom duhu, Osječka grupa je intimno stajala na obzoraškom programu, jer smo vidjeli da su Dragutin Neuman i drugovi 1903. godine šutke prelazili preko srpskog svojtanja Bosne i Hercegovine, koja je u pravaškom viđenju bila sastavni dio hrvatskog državnog prostora.

U svakom slučaju, uoči aneksije Bosne i Hercegovine osječka organizacija Hrvatske stranke prava, kojoj se na čelu nalazio Neuman, zastupala je program prvenstveno čistoće, a zatim i revizije Hrvatsko-ugarske nagodbe u pravcu hrvatske financijske samostalnosti.⁸⁵ U isto vrijeme *Narodna obrana* je nastojala nadlicitirati pravaški program iz 1894. godine, tumačeći da je Ante Starčević „toliko mrzio Austriju i njoj sva zla naroda našega kao glavnom uzroku pripisivao“. Na temelju toga tvrdila je da pravaški program iz 1894. godine, koji je kao prostor ostvarenja hrvatske državnosti predviđao okvir Monarhije, nije izvorni pravaški program, jer je „uokvirio naše nacionalne aspiracije i naš narod hrvatski“, te da to nije ni pravaški ni hrvatski program, nego „program Židova Franka i magjarona Kršnjavija, tih poznatih slugana austrijske zakulisne i kabinetske politike“.⁸⁶

Ubrzo potom *Narodna obrana* je promijenila odnos prema vođenju „austrijske zakulisne i kabinetske politike“. Neposredno nakon austrougarske aneksije Bosne i Hercegovine, koja je proglašena u listopadu 1908. godine, ovaj je list pisao da su se „sve zemlje u kojima obitavaju Hrvati“ napokon našle pod istim vladarom te da bi Koalicija, s posebnim naglaskom na Srpsku samostalnu stranku, morala težiti da se sve te zemlje koje su se našle pod žezlom „kralja hrvatskoga“ spoje u jednu cjelinu. Pritom je *Narodna obrana* u ostvarenju toga programa očekivala pomoć iz austrijskog dijela Monarhije, odakle je čula „više glasova o trijalizmu“.⁸⁷ Suočena s neslogom Koalicije, unutar koje je Hrvatska stranka prava poduprla aneksiju i zatražila pripojenje Bosne i Hercegovine Hrvatskoj, dok su Srpska samostalna stranka i Hrvatska napredna stranka to odbile učiniti,⁸⁸ *Narodna obrana* je pristala uz politiku jednog od krila Hrvatske stranke prava, koje se nalazilo pod vodstvom koprivničkog župnika Stjepana Zagorca.

Zagorac je polazio od bezuvjetne potrebe hrvatsko-srpske suradnje, ostvarene u Hrvatsko-srpskoj koaliciji, ali i od povratka Hrvatske stranke prava njezinom „suspendiranom programu“ iz 1894. godine, koji je bio pro-

⁸⁴ „Poštovano Hrvatsko pravo“, *Dan*, 13. 9. 1902., 3.

⁸⁵ „Pravaški sastanak“, *Narodna obrana*, 5. 3. 1907., 1.

⁸⁶ „Starčevićanci i frankovci“, *Narodna obrana*, 10. 4. 1907., 1.

⁸⁷ „Aneksija i naša koalicija“, *Narodna obrana*, 15. 10. 1908., 1.

⁸⁸ „Najsajjnija pobjeda Hrvatsko-srpske koalicije“, *Narodna obrana*, 19. 10. 1908., 1.

tivan općoj politici Koalicije. Zbog toga se zalagao za održanje Koalicije, ali i za njezinu „reorganizaciju“, koja se u bitnom sastojala u tomu da se olabave veze između stranaka Koalicije te da im se omogući samostalniji rad, uz održavanje određenih savezničkih odnosa. U tom novom odnosu Hrvatska stranka prava, vraćena svojim pravaškim korijenima, postala bi stožerna hrvatska stranka, s kojom bi se fuzionirala kršćansko-socijalna grupa okupljena oko lista *Hrvatstvo*, te frankovački disidenti, milinovci, koji su u travnju 1908. godine napustili frankovačku stranku zbog njezine podrške borbi bana Pavla Raucha protiv Koalicije.⁸⁹ Hrvatska stranka prava težila bi ostvarenju svoga programa prvenstveno unutar trijalistički uređene Monarhije, za što je Zagorac nastojao dobiti podršku navodnog zaštitnika trijalističkog programa, prijestolonasljednika Franje Ferdinanda, dok je podršku Srba za svoje planove mislio pridobiti uvažavanjem njihove etničke posebnosti unutar hrvatskog političkog naroda.⁹⁰

Simpatizirajući ovu Zagorčevu politiku, *Narodna obrana* je hvalila povremene frankovačke saveznike, kršćansko-socijalnu grupu okupljenu oko lista *Hrvatstvo*, koja je u to vrijeme, također potaknuta nadama u trijalistički preustroj Monarhije, kritizirala frankovačko vodstvo zbog vođenja pretjerano protusrpske, a nedovoljno izražene protumađarske politike.⁹¹ Isto tako, hvalila je vođu frankovačkih disidenata Milu Starčevića, „poštenjaka od pete do glave“, te je bez komentara prenijela njegovu izjavu da je Koalicija domoljubna stranka, koja se uglavnom „muževno borila“ za hrvatska prava, ali je počinila političku pogrešku kada se prigodom aneksije nije jedinstveno i jasno izjasnila za pripojenje Bosne i Hercegovine Hrvatskoj.⁹² Komentirajući tvrdnje da je veleizdajnički proces u Zagrebu protiv pedeset trojice Srba između ostaloga pokrenut i jer su odlučujući čimbenici Monarhije pomoću njege htjeli „stvoriti trijalizam“, *Narodna obrana* je patetično ustvrdila da, kada bi to bilo istina, „uvjereni smo, da bi i ona pedeset i trojica uhapšenih rado trpjela, kad bi njihovo stradanje dovelo do razrješenja unije s Ugarskom i do trijalizma, u kojem bi naša domovina bila ravnopravna Ugarskoj i Austriji“.⁹³

Zagorčeva je politika poražena, te je on u siječnju 1909. godine morao istupiti iz Hrvatske stranke prava i Hrvatsko-srpske koalicije. Političko djelovanje nastavio je unutar milinovačke Starčevićeve stranke prava, koja je ustrojena u ožujku 1909. godine s nebitno izmijenjenim pravaškim pro-

⁸⁹ „Pismo iz Zagreba“, *Narodna obrana*, 17. 12. 1908., 1; „Hrvatska stranka prava i koalicija“, *Narodna obrana*, 2. 1. 1909., 1.

⁹⁰ „Zagorčev memorandum“, *Narodna obrana*, 3. 2. 1909., 1.

⁹¹ „*Hrvatstvo* proti dru. Franku“, *Narodna obrana*, 28. 11. 1908., 1.

⁹² „Po sata kod dra. Mile Starčevića“, *Narodna obrana*, 28. 1. 1909., 1.

⁹³ „Ruski odnošaji u Hrvatskoj“, *Narodna obrana*, 6. 2. 1909., 1.

gramom iz 1894. godine, u kojem je zadržan i okvir Monarhije kao prostor ostvarenja hrvatske državnosti.⁹⁴ Ovoga puta *Narodnoj obrani* nije bio sporan okvir Monarhije u pravaškom programu, nego je milinovački program predstavila kao „program cijele Hrvatske stranke prava, dakle i onoga dijela koji se nalazi u Koaliciji“,⁹⁵ odnosno kao program „oba krila stranke prava“, jednog koje zastupa „idealnu“ i drugog koje zastupa „realnu etapnu politiku“. Oba ova krila, koja se stvarno razlikuju samo u taktici, „smatraju današnju nagodbu narodnom nesrećom, osobito obzirom na način njenog provadjanja“.⁹⁶ Zadnji dodatak, koji je sadržavao kritiku provedbe Nagodbe, opravdavao je temeljnu državnu politiku Osječke grupe, borbu za čistoću Nagodbe.

Još u jeku hvalospjeva trijalizmu, Osječka grupa je nastojala izaći iz oporbe te u sklopu Koalicije, a na programu čistoće Nagodbe, vratiti se na položaj vladajuće skupine stranaka u Hrvatskoj. Početkom studenoga 1908. godine *Narodna obrana* je hrvatskim delegatima na zajedničkom, Ugarsko-hrvatskom saboru, preporučila pomirljiv odnos prema Mađarima, kako bi se Koalicija vratila na vlast u Hrvatskoj, pa i „mimo onih, koji su zajedničkoj vladi toli zazorni“. Naime, ovaj dolazak na vlast Osječka grupa je bila spremna platiti čišćenjem Koalicije od buntovničkog, Mađarima nepoćudnog elementa pa, kao što je bila uvjerena da bi Srbi optuženi u veleizdajničkom procesu rado trpjeli kada bi znali da njihovo stradanje vodi k trijalizmu, tako ni ovdje *Narodna obrana* ni časka nije sumnjala da buntovni čimbenici Koalicije „ne bi imali dosta patrijotizma te rado ostali u pozadini, ako bi time mogli doprinijeti mirnom uredjenju tužnih odnošaja u svojoj domovini“.⁹⁷ Prvenstveni program na kojem bi nakon čišćenja Koalicije stajao njezin umjereni dio bio je čistoća Nagodbe,⁹⁸ a nakon toga ova je oporba bila spremna tražiti i reviziju Nagodbe u pravcu hrvatske financijske samostalnosti.⁹⁹

Mađaronski tisak je čuo poruku *Narodne obrane* i pisao da u Koaliciji „postoji jedna skupina pravaša pod vodstvom dra. Pinterovića, sa glasilom *Narodna obrana*, a nazivlje se slavonska opozicija“. Ta grupa „kao da se odlučila postaviti na čelo akciji da se ugarsko-hrvatski spor novim putem i trieznim pregovorima ukloni“,¹⁰⁰ odnosno kao da „želi pod svaku cijenu sadanji abnormalni politički položaj zemlje da dokine, te da uzpostavi opet bratimske

⁹⁴ Cipek i Matković, *Programatski dokumenti hrvatskih političkih stranaka i skupina*, 603.

⁹⁵ „Hrvatski problem I.“, *Narodna obrana*, 7. 1. 1910., 1.

⁹⁶ „Hrvatski problem II.“, *Narodna obrana*, 8. 1. 1910., 1.

⁹⁷ „Našim delegatima na zajedničkom saboru“, *Narodna obrana*, 7. 11. 1908., 1.

⁹⁸ „Pregovori“, *Narodna obrana*, 16. 11. 1908., 1.

⁹⁹ „Pouzdana sastanak izbornika u Novom gradu“, *Narodna obrana*, 7. 12. 1908., 2.

¹⁰⁰ „Slavonska opozicija i pregovori“, *Pozor (Osijek)*, 15. 11. 1908., 1.

odnošaje između hrvatskog i ugarskog naroda“.¹⁰¹ Tom prilikom, ipak, nije došlo do sporazuma niti Koalicije niti ijednog njezinog dijela s ugarskom vladom, na temelju kojega bi Koalicija izašla iz oporbe i postala vladajućom strankom u Hrvatskoj. Takav sporazum jedinstvena Koalicija je sklopila nešto kasnije, u siječnju 1910. godine, s novim hrvatskim banom Nikolom Tomašićem. No, nakon što je vlada bana Tomašića u svibnju 1910. godine donijela nov izborni zakon, prema kojemu je mnogostruko povećan broj izbornika u Hrvatskoj, čime se smanjila ovisnost izbornog uspjeha od podrške režima, Koalicija je raskinula sporazum s banom Tomašićem i ponovo stupila u oporbu.¹⁰²

Tom prilikom Koalicija se nadala da će, ojačana novim izbornim zakonom, uspjeti prisiliti bana Tomašića na nove ustupke i novi sporazum, koji će joj omogućiti pristup izvršnoj vlasti. Tomašić je s druge strane bio spreman pripustiti Koaliciju do izvršne vlasti, ukoliko se ona prethodno pročisti od buntovničkog elementa, u što su se ubrajali pojedinci iz Srpske samostalne stranke i Hrvatske napredne stranke, te prvo fuzionira u jednu jedinstvenu stranku, a potom spoji i s ostacima nekadašnje Narodne stranke, raspuštene nakon izbornog poraza 1906. godine.¹⁰³ U ovom sukobu ban Tomašić se oslonio na „slavonsku skupinu“ Hrvatske stranke prava, odnosno na Osječku grupu,¹⁰⁴ koja je podupirala Tomašićeve planove o čišćenju Koalicije od „jedne osobito turbulentne koalicijone grupe“ te o njezinoj fuziji u jedinstvenu, režimsku stranku,¹⁰⁵ kojoj bi jezgru činili pristaše Hrvatske stranke prava i koja bi u dogovoru s Tomašićem bila utemeljena na programu „potpune čistoće nagodbe s dodatkom banovim da se ta nagodba ima revidirati u našu korist čim za to bude zgodan čas“.¹⁰⁶

Zbog savezništva Osječke grupe s banom Tomašićem, izvršni odbor Koalicije je u listopadu 1910. godine donio zaključak da se „osječka organizacija“

¹⁰¹ „Jedna poruka“, *Pozor*, 21. 11. 1908., 1.

¹⁰² Mislav Gabelica, „Khuen’s electoral geometry in Tomašić’s electoral law of 1910“, *Mostariensia* 27/1 (2023), 7-17. Ovom je izbornom reformom broj izbornika u banskoj Hrvatskoj s 49.796 punoljetnih muškaraca, koliko ih je 1910. godine trebalo biti prema starom izbornom zakonu, skočio na njih 190.043. To je značilo da je prema novom izbornom zakonu od ukupno 2.610.506 stanovnika banske Hrvatske, koliko ih je bilo 1910. godine, pravo glasa imalo njih 7,3 %, odnosno da je u odnosu na 577.431 punoljetnih muškarca banske Hrvatske, koliko ih je bilo 1910. godine, pravo glasa prema novom izbornom zakonu imalo njih 33 %.

¹⁰³ Isto, 17-19.

¹⁰⁴ „Konferencija Hrvatske stranke prava“, *Narodna obrana*, 4. 8. 1910., 1; „Zagreb i pokrajina“, *Narodna obrana*, 11. 8. 1910., 1.

¹⁰⁵ „Nova stranka?“, *Narodna obrana*, 2. 8. 1910., 1.

¹⁰⁶ „Dr, Tomašić najustavniji ban“, *Narodna obrana*, 9. 8. 1910., 1; „Konferencija rodoljuba iz Slavonije“, *Narodna obrana*, 5. 10. 1910., 1.

Hrvatske stranke prava isključuje iz Koalicije jer „već duže vremena na svoju ruku, mimo koalicije i protiv njenih zaključaka, vodi neku posebnu političku akciju“.¹⁰⁷

Konzervativan svjetonazor Osječke grupe

Još jedna od karakteristika Osječke grupe, po kojoj je ona bila bliska nekadašnjoj Neodvisnoj narodnoj stranci, bio je njezin konzervativni svjetonazor, zbog kojega se između ostalih sukobljavala i sa svojim koalicijskim partnerima iz liberalne Hrvatske napredne stranke. Kako smo vidjeli, u prvoj upravi *Prve hrvatske dioničarske tiskare u Osijeku*, koja je izdavala *Narodnu obranu*, nalazili su se osječki i đakovački župnici, a sama tiskara pokrenuta je uz odlučujuću financijsku potporu biskupa Strossmayera i đakovačkog kap-tola. Sličnu je sliku vlasnička struktura ovoga društva pokazivala i kasnije pa su, prema stanju iz 1918. godine, najbrojniji dioničari tiskare bili katolički svećenici.¹⁰⁸ Među dioničarima je Antun Pinterović važio kao jedan od rijetkih liberala,¹⁰⁹ pa je vjerojatno to i bio razlog zašto su liberalni osječki mađaroni, koji su pri pokretanju *Narodne obrane* upozoravali da će novi list biti tribina „mladih kapelana sa sela“ s koje će ovi napadati „prve kulturne i političke faktore“ u Slavoniji,¹¹⁰ 1906. godine od svih pripadnika inače politički srodne Osječke grupe posebnu bliskost isticali baš s njim.

Ipak, prvi urednici *Narodne obrane* bili su Ivan Lorković i Većeslav Wilder, mladi obzoraši iz Napredne omladine, koja je u to vrijeme djelovala kao liberalno krilo Hrvatske stranke prava. Činjenicu da su liberali uređivali konzervativne novine Josip Horvat je objasnio time da u to vrijeme, navodno, „u Hrvatskoj nema konzervativnih novinara“.¹¹¹ No, kako su na prijelomu stoljeća upravo stari obzoraši „u kulturno-umjetničkom smislu zastupali konzervativnija i zastarjelija gledišta, dijelom i zbog toga što su katolički svećenici činili znatan dio obzoraške intelektualne elite“,¹¹² te je *Obzor* bio jedna od njihovih tribina, s koje su napadali moderne, liberalne tendencije u

¹⁰⁷ „Isključenje osječke organizacije iz koalicije“, *Narodna obrana*, 10. 10. 1910., 2.

¹⁰⁸ Na glavnoj skupštini društva *Prve hrvatske dioničarske tiskare u Osijeku*, održanoj u listopadu 1918., od 34 prisutna dioničara njih 16-orica bili su katolički svećenici. Zlatko Matijević, „Politička orijentacija dijela hrvatskih katoličkih seniora u Slavoniji od objavljivanja *Svibanjske deklaracije* Jugoslavenskog kluba u Beču do osnutka Hrvatske pučke stranke (1917.-1919.)“, *Scrinia Slavonica* 1 (2001), 207-210.

¹⁰⁹ Matijević, „Politička orijentacija dijela hrvatskih katoličkih seniora u Slavoniji“, 213.

¹¹⁰ „Hrvatsko opozicijsko glasilo u Osijeku“, *Dan*, 24. 9. 1902., 2.

¹¹¹ Horvat, *Povijest novinstva Hrvatske 1771.-1939.*, 303-304.

¹¹² Tomislav Jonjić, *Ivo Pilar kao politički ideolog*, doktorska disertacija (Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, 2015), 320-321.

umjetnosti,¹¹³ bit će da je u Hrvatskoj na prijelomu stoljeća ipak bilo konzervativnih novinara. Vjerojatnije je da je u tadašnjem, dominantno mađaronskom Osijeku bilo teško pronaći novinara koji bi uređivao oporbeni list, pa je taj morao doći iz uže Hrvatske. Prema političkoj orijentaciji on je morao biti obzoraš, a prema prirodi stvari to je prije mogao biti mlad čovjek, koji u svom dotadašnjem boravištu nije pustio preduboko korijenje.¹¹⁴ U to vrijeme mladi su obzoraši bili isključivo naprednjaci, odnosno liberali.

Koncem studenoga 1904. godine Ivan Lorković i Većeslav Wilder su uklonjeni iz uredništva *Narodne obrane* „na traženje osječkog klera koji je najviše materijalno doprinio za redovito izlaženje lista“.¹¹⁵ Nedugo potom, u prosincu iste godine, Napredna omladina se odvojila od Hrvatske stranke prava i ustrojila vlastitu, Hrvatsku naprednu stranku. U političkom pogledu ova je stranka polazila prvenstveno od čistoće Hrvatsko-ugarske nagodbe, a zatim i od njezine revizije u pravcu hrvatske financijske samostalnosti. U nacionalnom pogledu stranka je zastupala načelo hrvatsko-srpskog narodnog jedinstva, te potencijalno revolucionarno načelo prirodnog prava (toga) naroda na samoodređenje. U kulturnom pogledu stranka je, između ostaloga, težila strogom odvajanju Crkve od države, slobodi vjerskoga uvjerenja, ravnopravnosti svih vjeroispovijesti, ukinuću konkordata i ukinuću svećeničkog celibata.¹¹⁶

Iako su se Hrvatska stranka prava i Hrvatska napredna stranka koncem 1905. godine našle u Hrvatsko-srpskoj koaliciji, savezu stranaka ustrojenom na načelu hrvatsko-srpskog narodnog jedinstva i poštivanju zakonitosti Hrvatsko-ugarske nagodbe,¹¹⁷ u narednom su razdoblju postojeće svjetonazorske razlike uzrokovale sukobe između Hrvatske napredne stranke i klerikalnog krila Hrvatske stranke prava, koje se nalazilo pod vodstvom koprivničkog župnika Stjepana Zagorca.¹¹⁸ Osim toga, ovi sukobi, koji su vrlo rano zaprijetili raspadom Koalicije,¹¹⁹ svom su žestinom izbili neposredno nakon saborskih izbora iz svibnja 1906. godine i izborne pobjede Hrvatsko-srpske

¹¹³ Isto, 323.

¹¹⁴ U to vrijeme mladi Lorković (1876.-1926.) bio je sudski pristav u Klanjcu, te se prihvativši mjesto urednika *Narodne obrane* zahvalio na tom radnom mjestu, koje mu je jamčilo relativno sigurnu egzistenciju. HDA, PRZV, kutija 621, dok. 6-14, 3490 (4752/1902)/1902.

¹¹⁵ Zlatko Matijević, „Hrvatski katolički pokret i politika (6)“, *Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije CXXX* (2002), br. 1, 36.

¹¹⁶ Cipek i Matković, *Programatski dokumenti hrvatskih političkih stranaka i skupina*, 508-513.

¹¹⁷ Isto, 505-507.

¹¹⁸ O tomu vidi: Mislav Gabelica, „Frankovci“ u Srijemskoj županiji uoči Prvoga svjetskog rata“, *Scrinia Slavonica* 20 (2020), 242-243.

¹¹⁹ „Osijek, 13. siječnja“, *Novo doba*, 13. 1. 1907., 1; „Nova četrdesetorica“, *Novo doba*, 20. 1. 1907., 2.

koalicije. Zato su se činili i kao svođenje računa između koaliranih stranaka, odnosno kao njihova međusobna borba za što povoljniji stranački položaj na hrvatskoj političkoj sceni. U tom smislu, čini se da je glavno poprište ovoga sukoba bila Slavonija, koja je tek nakon ovih izbora širom otvorila vrata hrvatskoj oporbi.

Za Osječku grupu, koja je u ovom sukobu stala na stranu klerikalnog krila Hrvatske stranke prava, sporna su bila protucrkvena i protuvjerska stajališta naprednjaka, no osječki su mađaroni u sukobu vidjeli i prostu stranačku borbu, s pravom podsjećajući „osječku oporbenu frakciju“ da su ista stajališta naprednjaci imali i prije saborskih izbora iz svibnja 1906. godine, kada je između Osječke grupe i naprednjaka vladao mir.¹²⁰ Tijekom druge polovice 1906. i čitave 1907. godine Osječka je grupa velik dio svoje energije trošila na polemiku i zadjevice s naprednjacima,¹²¹ te se na gradskim izborima u Osijeku, kao i na naknadnim saborskim te redovnim županijskim izborima u nizu slavonskih kotara (Valpovo, Garčin, Cerna, Donji Miholjac), ili izravno kandidirala protiv kandidata Hrvatske napredne stranke ili je protiv naprednjaka podupirala kandidate klerikalnog krila Hrvatske stranke prava.¹²² U to vrijeme Osječka grupa je izražavala otvoreno nezadovoljstvo politikom Koalicije,¹²³ te su već tada, prema tvrdnji naprednjaka, „naši osječki prvaci“ zbog „lične mržnje prema naprednjacima“ prijetili istupom iz nje.¹²⁴

Za vrijeme vladavine bana Pavla Raucha (1908.-1910.), kada se Koalicija nalazila u izrazitoj nemilosti režima, ovi su sukobi jenjali, da bi se ponovo raspirili nakon njezine rehabilitacije, u vrijeme vladavine bana Nikole Tomašića. Kako smo vidjeli, politika Osječke grupe, koja je u listopadu 1910. godine dovela do njezinog isključenja iz Hrvatsko-srpske koalicije, velikim je dijelom bila uvjetovana animozitetom prema Hrvatskoj naprednoj stranci. Riječ je o pristajanju Osječke grupe uz Tomašićev zahtjev da se Koalicija pro-

¹²⁰ [Bez naslova], *Osječki tjednik*, 18. 6. 1906., 2; „Izbor u Valpovu“, *Osječki tjednik*, 2. 7. 1906., 1.

¹²¹ „Novo doba i dr. Pinterović“, *Narodna obrana*, 15. 1. 1907., 2; „Zaključna dru. Heimrlu“, *Narodna obrana*, 1. 2. 1907., 3; „Naprednjačke skupštine u miholjačkom kotaru“, *Narodna obrana*, 5. 7. 1907., 5; „Izborna kronika“, *Narodna obrana*, 17. 1. 1908., 2.

¹²² „Izbor u Valpovu“, *Osječki tjednik*, 2. 7. 1906., 1; „Naši dopisi“, *Narodna obrana*, 1. 1. 1907., 2; „Tovarnik“, *Narodna obrana*, 3. 1. 1907., 1; „Poslie izbora“, *Narodna obrana*, 18. 1. 1907., 1; „Izbor u Miholjcu“, *Narodna obrana*, 20. 7. 1907., 1; „Naprednjaci i stranka prava u Osijeku“, *Novo doba*, 30. 10. 1907., 1.

¹²³ „Složna“ koalicija“, *Osječki tjednik*, 9. 7. 1906., 2.

¹²⁴ „Gradski izbori“, *Novo doba*, 24. 8. 1907., 1. Upirući prstom u veze prvaka Osječke grupe s valpovačkim, ali i s drugim vlastelinstvima u osječkoj okolici, naprednjaci su tvrdili da oni „mrže nas naprednjake ne zato što bi oni bili zbilja uvjereni, da mi nismo dobri kršćani i Hrvati, nego za to, što smo mi probudili narod na području vlastelinstva valpovačkog, miholjačkog i podgoračkog, pa se više ne da guliti od vlastele i vlastelinskih činovnika.“ „Narodna obrana poludila“, *Pozor*, 25. 10. 1908., 2.

čisti od „buntovničkog elementa“, u što su se ubrajali pojedinci iz Hrvatske napredne stranke i Srpske samostalne stranke. Pritom, doduše, glavni motiv ovoga zahtjeva nije bio svjetonazorske, nego političke prirode, te se u prvom redu odnosio na pojedince koji su se u svojoj politici previše revno okretali Beogradu i nisu pružali jamstvo da bi Koalicija kao režimska stranka mogla voditi lojalnu politiku.

Osječka grupa odigrala je ulogu i pri organiziranju kršćansko-socijalnog radništva u Osijeku. Kršćansko-socijalna radnička organizacija ustrojena je 1897. godine u Zagrebu, u krilu matične Stranke prava, kao protuteža dvjema drugim radničkim organizacijama, socijaldemokratskoj i frankovačkoj. Osnovana je pod vodstvom urarskog pomoćnika Hinka Sirovatke, a kršćansko-socijalno obilježje, po uzoru na kršćansko-socijalne pokrete u Austriji i Sloveniji, dao joj je tadašnji sisački kapelan, navedeni Stjepan Zagorac.¹²⁵ U lipnju 1901. godine na povratku iz Vukovara, gdje su s tamošnjim pristašama udružene obzoraško-domovinaške oporbe pregovarali o „ustrojenju radničke stranke i o tome kako bi radnici i obrtnici iz provincije morali također podpomagati centralno radničko glasilo“,¹²⁶ u Osijek su stigli urar Hinko Sirovatka i Valpovčanin Gustav Petrović „da ovdje među radništvom propagiraju organizaciju radništva na kršćanskom i rodoljubivom temelju“. U tu svrhu stupili su u kontakt s pripadnikom Osječke grupe odvjetnikom Antom Bedenićem i gornjogradskim kapelanom Andrijom Mikulićem. No, tom prilikom, navodno zbog bojazni da će nova radnička organizacija biti izvor sukoba s već postojećom, socijaldemokratskom radničkom organizacijom, mađaronske gradske vlasti su spriječile organiziranje kršćansko-socijalnog radništva.¹²⁷ Tek u listopadu 1906. godine, uz logističku podršku *Narodne obrane*, ponovo je pokrenuto organiziranje kršćansko-socijalnog radništva u Osijeku, koje su uz pomoć Katoličkog djetićkog društva okupili mladi osječki svećenici Ivan Becker¹²⁸ i Josip Vražić,¹²⁹ koji se i našao na njegovom čelu.¹³⁰

¹²⁵ Matković, *Čista stranka prava*, 233-234. Zagorac se ubrzo ohladio od organiziranja radništva na kršćansko-socijalnim osnovama, te se posvetio stranačkoj politici, postavši jednim od čelnika Hrvatske stranke prava. Stjepan Matković i Zlatko Matijević, „Političke uspomene Stjepana Zagorca: u vrtlogu hrvatske politike“, *Pilar* XIV (2019), 11.

¹²⁶ HDA, PRZV, kutija 589, dok. 3-2, 2549/1901. (2598/1901.)

¹²⁷ HDA, PRZV, kutija 589, dok. 3-2, 2549/1901. (2654/1901.)

¹²⁸ Ivan Becker (1878.-1945.), od 1902. do 1904. bio je odgojitelj sina grofa Rudolfa Normanna u Valpovu, a u ovo vrijeme bio je duhovnik u Dječaćkom sjemeništu u Osijeku. Umro je nakon torture jugoslavenskih komunističkih vlasti. Stjepan Kožul, *Svjedoci vjere na tlu Požeške biskupije* (Požega: Biskupski ordinarijat, 2009), 74-75.

¹²⁹ „Fijasko kršćanskih socijala“, *Osječki tjednik*, 22. 10. 1906., 6.

¹³⁰ „Socijalističke skupštine u Zagrebu“, *Pozor*, 24. 11. 1908., 1.

No, središnja kršćansko-socijalna radnička organizacija u Zagrebu, koja je 1903. godine stupila u Hrvatsku stranku prava,¹³¹ u studenom 1906. godine istupila je iz te stranke zbog njezinog savezništva „s našim protivnicima: socijaldemokratima“,¹³² te je ubrzo nakon toga stupila pod zaštitu suparničke kršćansko-socijalne grupe okupljene oko lista *Hrvatstvo*.¹³³ Zbog toga je i osječka kršćansko-socijalna radnička organizacija, kao podružnica zagrebačke, izgubila podršku Osječke grupe, pa ako je i nije otvoreno kritizirala, to ju je *Narodna obrana* gotovo posve ignorirala. Iz šturih vijesti poznato je da je osječka kršćansko-socijalna radnička organizacija 1907. godine imala najmanje tristotinjak članova i simpatizera,¹³⁴ te da su se njezine pristaše fizički sukobljavale s osječkim socijaldemokratima.¹³⁵ Iz mađaronskih izvora doznajemo i da se sredinom 1909. godine u Osijeku spremalo izdavanje kršćansko-socijalno-pravaškog dnevnika *Hrvatski glas*, koji je do tada izdavan u Zagrebu,¹³⁶ od čega se, vjerojatno zbog slabosti ove organizacije, odustalo. Naime, osječka kršćansko-socijalna organizacija je 17. srpnja 1910. godine prestala djelovati jer je, prema tvrdnji osječkog redarstva, „malo odziva za tu stranku ovdje bilo, a i interes i potpora obrtnika za to je stalo iščezavati“.¹³⁷

List *Hrvatstvo* pokrenut je 1904. godine u Zagrebu uz potporu dijela visokih hrvatskih katoličkih dostojanstvenika, koji su do tada podupirali Hrvatsku stranku prava, no koji su se od nje distancirali nakon što je ova,

¹³¹ „Kronika“, *Dom i svijet* (Zagreb), 15. 2. 1903., 78.

¹³² Mislav Gabelica, „Katolički svećenici u banskoj Hrvatskoj na izbornim listama frankovačkih pravaša (1895.-1913.)“, *Pilar* VII (2012), br. 2, 57. Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije je stupila u Koaliciju u prosincu 1905., no već u travnju 1906. iz nje je izišla. Ostala je tihi partner Koalicije, te je u studenom 1906. socijaldemokratsko radništvo demonstracijama za račun Koalicije kršilo frankovačku saborsku opstrukciju protiv politike Hrvatsko-srpske koalicije. Mislav Gabelica, „Borbenost“ u politici Čiste stranke prava (Starčevićeve hrvatske stranke prava / Stranke prava)“, *Pilar* XIV (2019), 84-85.

¹³³ Gabelica, „Katolički svećenici u banskoj Hrvatskoj na izbornim listama frankovačkih pravaša (1895.-1913.)“, 48.

¹³⁴ „Požari osječkih kršćanskih socijala“, *Narodna obrana*, 16. 6. 1907., 3.

¹³⁵ „Napadnuti kršćanski social?“, *Narodna obrana*, 22. 6. 1907., 3.

¹³⁶ „Novi list u Osijeku“, *Pozor*, 3. 7. 1909., 2. Ustvari, prema ovomu članku najmanje jedan broj ovoga lista, pod uredništvom starog frankovca Ivana Kampuša i uz suradnju vođa nacionalne i osječke organizacije kršćanskih socijala, Milana Anderlića i vjeroučitelja Vražića, početkom srpnja 1909. godine je i izašao u Osijeku. No, u zagrebačkoj NSK njegovo postojanje nije evidentirano. U NSK su evidentirani i tamo se nalaze samo oni brojevi kršćansko-socijalnog dnevnika *Hrvatski glas* koji su pod uredništvom Ivana Kampuša objavljivani u Zagrebu od 31. 1. do 5. 6. 1909. U posljednjem broju toga lista (od 5. 6. 1909.) navodi se da se tiskanje lista privremeno obustavlja i da će se nastaviti nakon uklanjanja zapreka nastalih zbog štrajka osoblja u tiskari Katoličkog tiskovnog društva, u kojoj je list bio tiskan.

¹³⁷ HDA, Unutrašnji odjel zemaljske vlade (UOZV), kutija 3579, dok. XI/1912, 1536/1912 (29289/1912).

koncem 1903. godine, pod pritiskom naprednjaka, a za ljubav sloge sa Srbima, odbacila planiranu fuziju s frankovcima, počevši napuštati pravaška i konzervativna, odnosno katolička načela. Prvotna namjera grupe koja se okupljala oko ovoga lista bila je ili vratiti Hrvatsku stranku prava njezinim pravaškim i katoličkim korijenima, kako bi se provela fuzija s frankovcima, ili se sama nametnuti kao pravaška i katolička os, oko koje će se izvršiti svepravaško okupljanje na katoličkim načelima. No, sa sve većim odmakom Hrvatske stranke prava od pravaštva, grupa oko *Hrvatstva* se sve više približavala frankovcima, s kojima se naposljetku u rujnu 1910. godine i fuzionirala u „franko-furtimašku“ Stranku prava.¹³⁸

Slijedeći politiku svoje matične, Hrvatske stranke prava, Osječka grupa je pojavu *Hrvatstva* doživjela kao prijjetnju, te je *Narodna obrana* javila da je gornjogradska Hrvatska građanska čitaonica, pod predsjedanjem odvjetnika Vladimira Kovačevića, zaključila da se čitaonica neće preplatiti na *Hrvatstvo*, „pošto drži, da list taj ne služi interesima hrvatskoga naroda“. No, u istom se članku *Narodne obrane*, u jetkoj primjedbi da ista čitaonica zato drži nekoliko njemačkih listova, čuo i drugačiji glas.¹³⁹ Ova tiho izražena naklonost *Narodne obrane* prema *Hrvatstvu* vjerojatno je bila uzrokovana time što su se među brojnim svećenstvom i katolicima laicima, koji su se nalazili u vlasničkoj strukturi *Prve hrvatske dioničke tiskare u Osijeku*, a koji su time sudjelovali u kreiranju političkoga pravca *Narodne obrane*, nalazili i takvi katolici koji su *Hrvatstvo* smatrali svojim listom.

Naime, *Hrvatstvo* je barem neko vrijeme i barem u određenim krugovima doživljavano i kao središnji list Hrvatskog katoličkog pokreta,¹⁴⁰ hrvatske inačice sveeuropskog pokreta za promicanje katoličkih vrijednosti u društvu, koju je u Hrvatskoj karakteriziralo stvaranje brojnih katolički orijentiranih, pretežno omladinskih organizacija, koje su služile odgoju mladeži za buduće djelovanje u javnom životu na katoličkim načelima. Hrvatski katolički pokret se započeo organizirati 1903. godine mimo uobičajenih hrvatskih obrazaca koji su uključivali postojeće stranačke strukture, pa grupa oko *Hrvatstva* sa svojom ukorijenjenošću u hrvatskoj političkoj sceni ustvari nikad nije organski pripadala ovom pokretu. Zbog toga primjerice ni kršćansko-socijalna radnička organizacija, koja se razvijala pod zaštitom Hrvatske stranke prava, zatim grupe oko *Hrvatstva* i na kraju franko-furtimaške Stranke prava, sve

¹³⁸ Gabelica, „Katolički svećenici u banskoj Hrvatskoj na izbornim listama frankovačkih pravaša (1895.-1913.)“, 47-60,

¹³⁹ „Klerikalni dnevnik“, *Narodna obrana*, 18. 6. 1904., 3.

¹⁴⁰ Jure Krišto, *Prešućena povijest: Katolička crkva u hrvatskoj politici 1850-1918*. (Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 1994), 214-215, 240, 247.

do konca 1918. godine nije bila dio Hrvatskog katoličkog pokreta,¹⁴¹ mada mu je po svojoj funkciji i svjetonazorskom profilu od početka odgovarala. Osim toga, i nacionalno-politička stajališta grupe oko *Hrvatstva* bila su strana dijelu Hrvatskog katoličkog pokreta, koji se počeo distancirati od ove grupe kada se ona počela približavati frankovcima. Nakon navedene fuzije, nova franko-furtimaška pravaška stranka izgubila je svaki socijalni i kulturni utjecaj na Hrvatski katolički pokret, no do raspada Monarhije zadržala je politički utjecaj nad manjim dijelom toga pokreta. Veći dio pokreta, pod vodstvom svoje novoformirane, ekskluzivne organizacije, Hrvatskog katoličkog seniorata, nakon franko-furtimaške fuzije napustio je hrvatski i prihvatio jugoslavenski nacionalno-politički program.¹⁴²

Dio pripadnika Hrvatskog katoličkog pokreta iz Slavonije sve je do franko-furtimaške fuzije *Hrvatstvo* u kulturnom i socijalnom pogledu smatrao svojim listom. Istaknuti pripadnik ovog pokreta, kasniji član Hrvatskog katoličkog seniorata i predvodnik slavonskog seniorata, osječki vjeroučitelj Matija Manjarić fuziju grupe oko *Hrvatstva* s liberalnom frankovačkom strankom ocijenio je kao svjetonazorsku kapitulaciju grupe oko *Hrvatstva* i gubitak za kršćansko-socijalnu i katoličku stvar.¹⁴³ Njegova se kritika nije odnosila na frankovačka nacionalno-politička stajališta, nego se, dapače, nekoliko godina kasnije Manjarić našao na čelu slavonskih seniora, inače dijelom i suvlasnika *Prve hrvatske dioničke tiskare u Osijeku*,¹⁴⁴ koji su odbacivali jugoslavenski program većine Hrvatskog katoličkog seniorata i u politici se „priklanjali frankovačkom pravaštvu“.¹⁴⁵ Slavonski su seniori u to vrijeme, tijekom Prvoga svjetskog rata, izričito odbacivali načelo hrvatsko-srpskog narodnog jedinstva kao program stvaranja zajedničke države Hrvata i Srba utemeljen na njihovom navodnom rasnom jedinstvu,¹⁴⁶ te su možda oni bili ti koji su još 1910. godine utjecali na to da *Narodna obrana*, odnosno Osječka grupa, počne drugačije tumačiti načelo hrvatsko-srpskog narodnog jedinstva, odvoji se od Koalicije i pristupi banu Tomašiću.

¹⁴¹ Zlatko Matijević, *Slom politike katoličkog jugoslavenstva. Hrvatska pučka stranka u političkom životu Kraljevine SHS (1919.-1929.)* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 1998), 118-119.

¹⁴² Isto, 20-56.

¹⁴³ Krišto, *Prešućena povijest*, 297-299.

¹⁴⁴ Matijević, „Hrvatski katolički pokret i politika (6)“, 207-210.

¹⁴⁵ Isto, 200.

¹⁴⁶ Đuro Hranić, „Hrvatski katolički pokret na teritoriju Đakovačke i Srijemske biskupije“, u *Hrvatski katolički pokret. Zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Zagrebu i Krku od 29. do 31. ožujka 2001.*, ur. Zlatko Matijević (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2002), 564-568.

Osječki frankovci

Karakteristično je za osječku političku scenu da se među organiziranim katolicima u Osijeku stvorila snažna „frankovačka“ struja, dok je izvan toga kruga u Osijeku djelovao tek neznatan broj frankovaca. Kao što smo vidjeli, što se oporbene politike tiče, Osijek je oduvijek predstavljao čisto obzorašku sredinu, u kojoj gotovo da i nije bilo starih pravaša. Nakon pravaškog raskola iz 1895. godine matična Stranka prava naslijedila je veliku većinu članstva i organizacija, dok se frankovačka stranka prvo vrijeme sastojala od uskog kruga pojedinaca.¹⁴⁷ Njezino postupno omasovljenje velikim se dijelom može pratiti usporedo s osipanjem matične Stranke prava, odnosno pravaškog dijela Hrvatske stranke prava, pa se u onim sredinama kao što je bio Osijek, gdje je bilo malo starih pravaša nezadovoljnih napuštanjem pravaških načela matične pravaške stranke, nije ni mogao očekivati veći broj frankovaca.

Pravaška načela, o kojima je bila riječ, bila su negacija zakonitosti Nagodbe i negacija postojanja srpskog naroda u Hrvatskoj. Među Osječanima se u analiziranom razdoblju ne zapaža želja za vođenjem išta radikalnije državno-pravne politike od one koju je vodila Osječka grupa, a koja se uz povremene izlete prema trijalizmu uglavnom zadržavala unutar nagodbenih okvira. S druge strane, među osječkim Hrvatima je postojao potencijalni protusrpski sentiment, pa je primjerice osječko redarstvo u listopadu 1902. godine zabilježilo da se nakon protusrpskih demonstracija u Zagrebu, koje su zbog srpske provokacije izbile u kolovozu 1902. godine,¹⁴⁸ „između Hrvata i Srba u donjem gradu Osijeku neko napeto držanje“ osjeti,¹⁴⁹ te je iste godine nakon oštećenja srpske čitaonice u Osijeku ispitivalo osobe koje su bile poznate kao „neprijateljski raspoložene prema Srbima“.¹⁵⁰

Prvi poznati spomen frankovaca u Osijeku potječe iz pisanja osječkog mađaronskog tiska, 1902. godine. O pisanju ovoga tiska Osječka grupa je inače tvrdila da je ogledalo navodnog frankovačko-mađaronskog saveza, što se osim na sadržaj članaka u tom tisku, u kojima je izbijala povremena simpatija za frankovačku politiku, posebno odnosilo na činjenicu da je brat Josipa Franka, Jakov, bio mađaron i redovan suradnik osječke *Drave*.¹⁵¹ No, ovaj put se mađaronski *Dan* žestoko obrušio na tvrdnju frankovačkog *Hrvatskog prava*

¹⁴⁷ Matković, *Čista stranka prava*, 189.

¹⁴⁸ O ovim demonstracijama vidi: Matković, *Čista stranka prava*, 141-160.

¹⁴⁹ HDA, PRZV, kutija 622, dok. 6-14, 5464/1902. (5470/1902.)

¹⁵⁰ HDA, PRZV, kutija 622, dok. 6-14, 5464/1902. (5589/1902.)

¹⁵¹ Vidi npr.: „Die Drau - za slogu opozicije“, *Narodna obrana*, 14. 8. 1903., 2; „Neumjestne lekcije“, *Narodna obrana*, 2. 11. 1903., 2; „Dravina“ infamija“, *Narodna obrana*, 31. 3. 1904., 3; „Drau“ i klerikalni dnevnik“, *Narodna obrana*, 20. 4. 1904., 3. Vidi i: Matković, *Čista stranka prava*, 28-33.

da će nakon početka izlaženja *Narodne obrane* mađaronski *Dan* prestati izlaziti, jer da sve što u Osijeku diše hrvatski navodno pristaje uz oporbu. *Dan* je uzvratio da on nije mađaronski list, nego list većine „neodvisnoga hrvatskoga elementa u liberalnim zvanjima“, da u Osijeku ima nešto „slavosrpske oporbe“, no da bi se osječki frankovci „mogli prebrojiti na prste jedne ruke“. ¹⁵²

Prvi poimence poznati frankovac u Osijeku bio je Židov, odvjetnik Alfred Kästenbaum, sin dugogodišnjeg predsjednika gornjogradske židovske općine i dugogodišnjeg predsjednika gornjogradskog dobrotvornog društva Hевра kadiša, Samuela Kästenbauma. ¹⁵³ Alfred, rođen 1873. godine, navodno je od „rane mladosti“ bio pravaš. ¹⁵⁴ Međutim, nema podataka da se kretao u osječkom oporbenom krugu, te ga primjerice koncem 19. stoljeća nema na popisu članova Hrvatske građanske čitaonice u Osijeku, na kojem se između ostalih uglednih Osječana, kasnije velikim dijelom pripadnika Osječke grupe, nalazio i njegov brat Robert. ¹⁵⁵ Godine 1912. Alfred je promijenio prezime u Korsky, prešao na katoličku vjeru, te je kasnije postao otac puno poznatije djece Ive Korskoga i Vere Korsky. ¹⁵⁶ Kao frankovac se razotkrio u travnju 1907. godine, kada je frankovačko *Hrvatsko pravo* javilo da je donirao novac za „starčevićanski izborni fond u Dalmaciji“. ¹⁵⁷ U isti je čas iz tiska Koalicije krenuo organizirani napad na Kästenbauma u kojem se tvrdilo da je on donedavno bio mađaron te da je na posljednjim saborskim izborima, održanima u svibnju 1906. godine, „ne samo glasovao, nego i agitirao za magjarona Weismayera“. ¹⁵⁸

Kästenbaum je na ovim izborima zaista glasovao za osječkog Židova Oskara Weismayera, ¹⁵⁹ kojega su kandidirali gornjogradski Židovi i nametnuli ga kao službenog kandidata Narodne stranke protiv „izvanstranačkog

¹⁵² „Dopisnica uredništva“, *Dan*, 15. 11. 1902., 6. Tom prilikom *Dan* je zaprijetio frankovcima: „Bilo je možda vrijeme, kada su pojedini elementi narodne stranke iz stanovitih stranačko-taktičkih obzira tolerisali starčevićanizam, ali je to vrijeme danas prošlo. Ovaj će list kao dosele, tako i odsele, valjda još i odrešitije zastupati težnje i načela hrvatskoga i srpskoga naroda, sjedinjenoga u narodnoj stranci, a tako će morati naravno zalaziti u sve to veću oprjeku sa onima, koji ruše u zemlji moralni i javni poredak. To su šovinisti hrvatski i srpski, koji imadu na duši razdor u narodu, a koje ćemo mi bez svakoga obzira pobijati.“

¹⁵³ Ljiljana Dobrovšak, *Židovi u Osijeku od doseljavanja do kraja Prvoga svjetskog rata* (Osijek: Židovska općina, 2013), 323.

¹⁵⁴ „Dr. Alfred Korsky“, *Hrvatski list* (Osijek), 22. 3. 1945., 3.

¹⁵⁵ HDA, PRZV, kutija 570, dok. 6-14, 6336/1899. (6447/1899.)

¹⁵⁶ Grgur Marko Ivanković, „Kuća Kästenbaum (Korsky) u Osijeku primjer Mađarske Secesije“, *Peristil* 39 (1996), 135-136. Njegov brat Robert i Robertova obitelj također su prihvatili prezime Korsky, za što su dobili vladinu dozvolu u veljači 1913. godine. „Promjena prezimena“, *Jutarnji list* (Zagreb), 16. 2. 1913., 2-3.

¹⁵⁷ „Domaće viesti“, *Hrvatsko pravo* (Zagreb), 23. 4. 1907., 2.

¹⁵⁸ „Dr. Kaestenbaum-starčevićanac“, *Narodna obrana*, 5. 5. 1907., 4.

¹⁵⁹ Dobrovšak, *Židovi u Osijeku od doseljavanja do kraja Prvoga svjetskog rata*, 231.

kandidata“ Antuna Pinterovića.¹⁶⁰ Kao i drugdje u Hrvatskoj, i osječki su Židovi bili većinom mađaroni,¹⁶¹ te je na taj politički odabir, jednako u Osijeku¹⁶² kao i u čitavoj Hrvatskoj, u velikoj mjeri utjecao antisemitizam većine oporbenih stranaka u Hrvatskoj.¹⁶³ Jedina građanska oporbena stranka koja je, dijelom zbog židovskog porijekla svoga vođe Josipa Franka, a dijelom i zbog svoga programa,¹⁶⁴ ostala imuna na antisemitizam, bila je frankovačka Čista stranka prava, koja je postala i okupljalištem oporbeno mislećih Židova u Hrvatskoj. Zbog toga ni činjenica da je Kästenbaum 1906. godine glasovao za Weismayera, u okolnostima povremenih antisemitskih istupa Osječke grupe i činjenice da frankovačka stranka nije istaknula svoga kandidata, ne mora značiti da je Kästenbaum u to vrijeme bio mađaron.

U svakom slučaju, tisak Koalicije je rado naglašavao ovu navodnu frankovačko-židovsko-mađaronsku vezu. Pišući o jednom u nizu okupljanja izbornika u Osijeku na kojem je došlo do svađe između pristaša naprednjaka i Osječke grupe, naprednjački tisak je zabilježio da su se toj svađi „prisutni čisti radovali i nadali se, da će se možda nenarušeni sklad i mir porušiti“.¹⁶⁵ *Narodna obrana* je preciznije navela da su se na toj skupštini „u dvie tri grupe sastali najbjesniji korteši Weismayerovi, koji se danas proglašuju starčevićancima“ te da su se među tim „magjaronskim kortešima“ koji su se veselili

¹⁶⁰ Isto, 228-229.

¹⁶¹ Isto, 225.

¹⁶² O antisemitizmu *Narodne obrane* vidi npr.: „Okružnica u korist „Osječkog tjednika“, *Osječki tjednik*, 14. 1. 1907., 3; „Narodna obrana i predstojništvo izr. bogoštovne općine u Osijeku g. gradu“, *Narodna obrana*, 15. 3. 1910., 2.

¹⁶³ Vidi npr.: Mislav Gabelica, *Pravaštvo u Požeškoj županiji (1895.-1914.)* (Jastrebarsko: Naklada Slap, 2020), 65-69, 75, 141-143.

¹⁶⁴ U tom smislu ključan je nacionalni dio frankovačkog, odnosno izvornog pravaškog programa, koji je odbacivao tezu o (jugo)slavenskom rasnom podrijetlu hrvatskog naroda, koja je u definiranju bilo hrvatske, bilo jugoslavenske nacije bila isključiva za neslavenske narode, te je bila jedan od izvora antisemitizma. Riječ je i o frankovačkom, odnosno izvorno pravaškom stanovištu da vjera nije čimbenik u određenju nacije. Iako se i kod Starčevića u opreci Hrvata i Slavosrba javljao rasni moment, u pravaškoj praksi je prevladao model političkog naroda, koji je određivao da naciju čini zajedničko državljanstvo bez obzira na etničko porijeklo. Što se tiče Starčevićevih Slavosrba, zanimljivo je da su za njega Slavosrbi kao nositelji izrazito negativnih ljudskih osobina prvenstveno svi Srbi, a zatim i amoralni i anacionalni pojedinci u svih drugih naroda, pa i u Hrvata. Za Stjepana Radića, koji je iznikao iz obzoraške tradicije, „židovstvo“ je negativna „psihička konstitucija“, koja se najpotpunije razvila kod Židova, ali „u koju može dospjeti svaki čovjek, pa i kršćanin“. Mile Starčević, *Ante Starčević i Srbi* (Zagreb: Matica hrvatska, 1936), 98-105; „Židovstvo kao negativan element kulture“, *Židovska smotra*, god. 1, br. 6, travanj 1907., 167-168. Ili, kako bi frankovac Iso Kršnjavi 1908. u pismu Vatroslavu Jagiću, u kojem je opravdavao protusrpsku politiku svoje stranke, rekao: „Ono što je drugdje antisemitizam, to je kod nas antiserbizam. Samoobrana.“ Iso Kršnjavi, *Zapisci: iza kulisa hrvatske politike*, knjiga 2 (Zagreb: Mladost, 1986), 504.

¹⁶⁵ „Dr. Pinterović pred svojim izbornicima“, *Novo doba*, 12. 5. 1907., 2.

navedenoj svađi, uz odvjetnika Kästenbauma nalazili i „Plachte i Rein“.¹⁶⁶ Riječ je o Židovima, osječkim odvjetnicima Hinku Plachteu i Mavru Reinu. Njih dvojica se u kasnijim izvorima više ni na koji način ne dovode u vezu s frankovcima, pa je njihovo uključivanje u frankovački kontekst vjerojatno služilo ocrnjivanju frankovačke stranke kao nehrvatske, odnosno židovske stranke. Za razliku od njih, Alfred Kästenbaum je najavio da će se na narednim saborskim izborima, održanima u veljači 1908. godine, kandidirati kao frankovac u izbornom kotaru Vuka.¹⁶⁷ Naposljetku se na ovim izborima u Vuki kandidirao kao nezavisni kandidat,¹⁶⁸ no uvidjevši da neće polučiti izborni uspjeh, prije izbora je povukao kandidaturu.¹⁶⁹

U travnju 1908. godine u Osijeku je ustrojena frankovačka organizacija, u kojoj, čini se, nije bilo Kästenbauma. Njezin predsjednik bio je Ivan Aničić, potpredsjednik je bio Mato Mihelčić, tajnik Vilhelm Špigelski, a blagajnik „Pepika“ Kohn. Uz njih, u organizaciji se nalazilo još šest neimenovanih odbornika.¹⁷⁰ O navedenima nema puno podataka. Za Vilhelma Špigelskog se zna da je bio knjigovođa u tvornici šibica Adama pl. Reisnera¹⁷¹ te da je još koncem 19. stoljeća pripadao osječkom oporbenom krugu oko gornjogradske Hrvatske građanske čitaonice.¹⁷² Čini se da je barem do sredine 1907. godine bio blizak Osječkoj grupi, jer je u srpnju te godine kao tajnik ove čitaonice, kojoj se na čelu nalazio Vladimir Kovačević,¹⁷³ istican kao jedan od njezinih najzaslužnijih članova.¹⁷⁴ Osim za Špigelskog, imamo podatke još samo za Pepiku Kohna, pod pretpostavkom da se radi o Josipu Kohnu. Trgovac drvima Josip Kohn također je već koncem 19. stoljeća bio dio osječkog oporbenog kruga oko Hrvatske građanske čitaonice, te je pri pokretanju *Narodne obrane*, 1902. godine, bio jedini „pripadnik izraelitičke vjere“ koji je kupio dionice *Prve hrvatske dioničke tiskare u Osijeku*.¹⁷⁵ O frankovačkoj organizaciji u Osijeku dalje ne znamo ništa, osim što je poznato da je ona koncem travnja 1908. godine u frankovačko-milinovačkom sporu pristala uz frankovce.¹⁷⁶

¹⁶⁶ „Tečaj skupštine“, *Narodna obrana*, 6. 5. 1907., 1-3.

¹⁶⁷ „Dr. Kaestenbaum kandidira“, *Novo doba*, 10. 8. 1907., 3.

¹⁶⁸ „Kandidati za saborske izbore“, *Hrvatsko pravo*, 27. 2. 1908., 3.

¹⁶⁹ HDA, PRZV, kutija 726, dok. 6-1a, 1085/1908: izborni zapisnici.

¹⁷⁰ „Starčevićanski klub u Osieku“, *Hrvatska zastava* (Zagreb), 23. 4. 1908., 6.

¹⁷¹ „Radnička svečanost“, *Narodna obrana*, 26. 9. 1904., 3.

¹⁷² HDA, PRZV, kutija 570, dok. 6-14, 6336/1899 (6447/1899).

¹⁷³ „Hrvatska gradj. čitaonica“, *Narodna obrana*, 18. 1. 1904., 2.

¹⁷⁴ „Zabava gornjo-gradske čitaonice“, *Narodna obrana*, 28. 7. 1907., 4.

¹⁷⁵ HDA, PRZV, kutija 621, dok. 6-14, 3490/1902.

¹⁷⁶ „Izjave iz pokrajine“, *Hrvatska zastava*, 30. 4. 1908., 7.

Ako igdje, frankovačko-židovsko-mađaronska veza u Osijeku ostvarena je oko lista *Pozor* osječkog Židova Lavoslava Selingera. Lavoslavov otac bio je stari oporbenjak, koji je u Brodu na Savi, gdje se odselio 1880-ih godina, pristupio prvo pravaškoj,¹⁷⁷ a potom vjerojatno i tamošnjoj snažnoj frankovačkoj organizaciji, u koju je sigurno stupio Lavoslavov brat Hugo.¹⁷⁸ Za razliku od oca i brata, Lavoslav Selinger je bio blizak mađaronima, te je novinarsku karijeru započeo 1880-ih u Zagrebu, u navedenom centrumaškom listu *Agramer Tagblatt*, u kojem je kao redaktor radio Jakov Frank. Poput Jakova Franka, i Lavoslav Selinger je bio i suradnik osječke *Drave* te je nakon povratka u Osijek, početkom 1890-ih, „postao druga osoba u ovom listu“, iza Pfeiffera. Početkom 20. stoljeća Selinger je postao urednik mađaronskog lista *Osječki tjednik*, a nakon njegova gašenja, 1908. godine pokrenuo je nov unionistički list, *Pozor*.¹⁷⁹

U političkom pogledu *Pozor* je zastupao program „čistoće nagodbe“, dok je u nacionalnom pogledu zauzeo zanimljivo stajalište. List je, naime, izrazio namjeru „uzpostaviti bratske odnose sa jednokrvnom nam braćom Srbima pa zato ne znamo za razliku između vere i narodnosti“. ¹⁸⁰ Izričito identificirajući pripadnost pravoslavnoj vjeri i srpskoj naciji, a pritom vjerojatno imajući na umu srpske radikale,¹⁸¹ ovaj program je polazio od hrvatskih i srpskih nacionalnih razlika, a ne od njihovog navodnog narodnog jedinstva, koje je načelo bilo sastavni dio kako koalicijske tako i mađaronske ideologije. U listu se podupirala politika bana Raucha. Žestoko se obračunavalo s Koalicijom, koja da je omogućila prodor srpske nacionalne ideje u Hrvatsku,¹⁸² izrugivalo se s pojedinim frankovačkim prvacima¹⁸³ i frankovačkom politikom osnutka paravojnih postrojbi za rat sa Srbijom,¹⁸⁴ sanjalo se o uzdizanju „jakog hrvatskog kraljevstva u okviru Habsburške monarhije“, kojem bi bila pripojena i Srbija,¹⁸⁵ te bar neko vrijeme koketiralo s milincima.¹⁸⁶

Osnovni pečat ovom listu davao je njegov glavni urednik Dragutin Oršanić. Mladi Oršanić, koji se na zagrebačko Sveučilište upisao 1903. godine,¹⁸⁷

¹⁷⁷ Ostajmer, „Povijesne bilješke o obitelji Selinger“, 293-306.

¹⁷⁸ Isto, 311-314.

¹⁷⁹ Isto, 321-326.

¹⁸⁰ „Naš program“, *Pozor*, 6. 9. 1908., 1.

¹⁸¹ O nacionalno-političkim razlikama između Srpske samostalne stranke i Srpske radikalne stranke, vidi: Gabelica, „Frankovci“ u Srijemskoj županiji uoči Prvog svjetskog rata“, 232-235.

¹⁸² „Podkupljivost „Pokreta““, *Pozor*, 11. 10. 1908., 1; „Rasap“, *Pozor*, 17. 10. 1908., 1.

¹⁸³ „Glasoviti hrvatski muževi“, *Pozor*, 18. 10. 1908., 2.

¹⁸⁴ „Osveta“, *Pozor*, 8. 11. 1908., 2; „Gradjanski rat“, *Pozor*, 11. 11. 1908., 1.

¹⁸⁵ „Rat za Hrvatsku“, *Pozor*, 19. 3. 1909., 2.

¹⁸⁶ „Podpuni uzmak „obranaša““, *Pozor*, 19. 3. 1909., 3.

¹⁸⁷ Dragutin Oršanić, „Dr. Pazman i početak moje novinarske karijere“, Čujmo!: Hrvatski neovisni list (Zagreb), 23. 12. 1925., 2.

od ožujka do lipnja 1906. godine bio je odgovorni urednik lista *Zavičaj*, koji je u Varaždinu izdavao gradski odbor Narodne stranke.¹⁸⁸ Od siječnja 1907. godine bio je suradnik „glasila hrvatskih radikala“ *Hrvatska Hrvatom*, koje je pokrenuo zagorski plemić, frankovac Mirko pl. Pisačić,¹⁸⁹ te je u listopadu iste godine izabran za tajnika frankovačke studentske organizacije na Zagrebačkom sveučilištu.¹⁹⁰ U frankovačkoj stranci Mirko Pisačić je bio zadužen za organiziranje radništva, te je u prosincu 1907. godine osnovao Hrvatsku radničku radikalnu organizaciju, koja je bila dio frankovačke stranke, i za čiji je tajnika izabran Dragutin Oršanić.¹⁹¹ Kako smo vidjeli, nekoliko mjeseci potom Oršanić je postao glavnim urednikom mađaronskog *Pozora*.

Zaključak

Koncem 19. stoljeća Osijek je bio sredina u kojoj gotovo da i nije bilo pravaša, pa stoga početkom 20. stoljeća tamo nije moglo biti ništa više ni frankovačkih pravaša, koji su čuvali izvorna pravaška načela nakon ideološke kapitulacije matične pravaške stranke. Uz pristaše prolaznih mađaronskih frakcija, jedinu oporbu među osječkim Hrvatima činile su pristaše „obzoraške“ Neodvisne narodne stranke. Nakon što se ova stranka 1903. godine fuzionirala s matičnom Strankom prava u Hrvatsku stranku prava, njezine osječke pristaše, u izvorima poznate i kao Osječka grupa, u novoj su stranci nastavile voditi čistu obzorašku politiku. Osnovni čimbenik ove politike, prema kojemu se ona razlikovala od politike Hrvatske stranke prava, bila je bezuvjetna lojalnost Monarhiji. Zbog ovoga čimbenika svoje politike Osječka grupa načelo hrvatsko-srpskog narodnog jedinstva, koje je inače dijelila s Hrvatskom strankom prava, nije tumačila kao pravo na samoodređenje hrvatsko-srpskog naroda, nego kao priliku za asimilaciju hrvatskih Srba. Također, ovaj čimbenik njezine politike na koncu

¹⁸⁸ Vidi: *Zavičaj*. *List za politiku, gospodarstvo i pouku* (Varaždin), god. 1, br. 4, 10. 3. 1906. do god. 1, br. 15, 26. 5. 1906.

¹⁸⁹ „Otvoreno pismo dru. Dionizu Valjavcu odvjetniku u Zlataru“, *Hrvatska Hrvatom* (Zlatar), 3. 9. 1907., 2. Pisačićevi radikali, koji su se okupljali oko ovoga lista, bili su frankovci, samozvani protivnici raznih struja unutar frankovačke stranke, koji su lojalnost izražavali isključivo Josipu Franku. Uz njega, u stranci su osobito poštovali bivšeg mađarona Isu Kršnjavoga, s kojim su dijelili nešto mekši odnos prema Srbima i uvjerenje da bi stranka zbog dolaska na vlast trebala suspendirati državnopravni dio programa. Primjećujući odstupanja hrvatskih radikala od službene stranačke ideologije u pogledu Nagodbe i Srba, Koalicija je 1907. godine pisala da frankovačka stranka posredstvom hrvatskih radikala namjerava privući Srbe i pobijediti na idućim izborima, kako bi kao saborska većina poduprla vladu bana Rakodczaya. „Konture nove vladajuće stranke“, *Hrvatska*, 13. 9. 1907., 1.

¹⁹⁰ „Djačke vijesti“, *Mlada Hrvatska* (Zagreb), god. 2, br. 1, siječanj 1908., 27.29.

¹⁹¹ „Pouzdan sastanak hrvatske radničke radikalne organizacije“, *Hrvatska Hrvatom*, 15. 12. 1907., 10-11; „Program Hrvatske radničke radikalne organizacije“, *Hrvatska Hrvatom*, 30. 12. 1907., 17-18.

je i doveo do njezinog približavanja banu Tomašiću i odvajanju od Koalicije, u kojoj su glavnu riječ vodili prevratnički elementi. Na tu politiku Osječke grupe osobito je utjecao njezin konzervativni, katolički svjetonazor, zbog kojega su pripadnici ove grupe u katoličkoj Monarhiji vidjeli jamca očuvanja njihovih vrijednosti i zbog kojega se među organiziranim katolicima, koji su bili bliski Osječkoj grupi, stvorila snažna „frankovačka“ struja, koja se protivila stvaranju jugoslavenske države na ruševinama Monarhije.

Objavljeni izvori i literatura

- Balta, Ivan. „Osječka rezolucija 1905. godine i izbori za Hrvatski sabor u gradu Osijeku 1906. godine“. *Povijesni zbornik* 2 (2008), br. 3: 131-152.
- Ciliga, Vera. „O političkoj opoziciji u vrijeme banovanja Ivana Mažuranića“. *Historijski zbornik XXI-XXII* (1968/69), 145-169.
- Cipek, Tihomir; Matković, Stjepan. *Programatski dokumenti hrvatskih političkih stranaka i skupina 1842.-1914.* Zagreb: Disput, 2006.
- Červenjak, Jelena. „Tiskar Dragutin Laubner – najmarkantnija osoba grada Osijeka u 19. stoljeću“. *Godišnjak Njemačke zajednice* 17 (2010), 153.-162.
- Čuržik, Vilim. „U potrazi za istaknutim građanima (Valpovački Nijemci i Austrijanci)“. *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice* 8 (2001), 51-62.
- Dobrovšak, Ljiljana. *Židovi u Osijeku od doseljavanja do kraja Prvoga svjetskog rata.* Osijek: Čarobni tim; Židovska općina, 2013.
- Gabelica, Mislav. „Borbenost“ u politici Čiste stranke prava (Starčevićeve hrvatske stranke prava / Stranke prava)“, *Pilar* XIV (2019), 75-114.
- Gabelica, Mislav. „Frankovci“ u Srijemskoj županiji uoči Prvoga svjetskog rata“, *Scrinia Slavonica* 20 (2020), 225-259.
- Gabelica, Mislav. „Katolički svećenici u banskoj Hrvatskoj na izbornim listama frankovačkih pravaša (1895.-1913.)“, *Pilar* VII (2012), br. 2, 37-67.
- Gabelica, Mislav. „Khuen’s electoral geometry in Tomašić’s electoral law of 1910“, *Mostarientia* 27 (2023), br. 1, 7-29.
- Gabelica, Mislav. *Pravaštvo u Požeškoj županiji (1895.-1914.).* Jastrebarsko: Naklada Slap, 2020.
- Gross, Mirjana. *Povijest pravaške ideologije.* Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, 1973.
- Gross, Mirjana. „Propast starounionističke stranke u svijetlu izvještaja Mirka Bogovića“. *Zbornik Odsjeka za povijesne i društvene znanosti JAZU* 1 (1954), 223-249.
- Horvat, Josip. *Povijest novinstva Hrvatske 1771.-1939.* Zagreb: Stvarnost, 1962.
- Horvat, Rudolf. *Slavonija I. i II.* Vinkovci: Privlačica, 1994. (pretisak)
- Hranić, Đuro. „Hrvatski katolički pokret na teritoriju Đakovačke i Srijemske biskupije“. U: *Hrvatski katolički pokret. Zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Zagrebu i Krku od 29. do 31. ožujka 2001.*, ur. Zlatko Matijević, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2002.

- Ivanković, Grgur Marko. „Kuća Kästenbaum (Korsky) u Osijeku primjer Mađarske Secesije“, *Peristil* 39 (1996), 135-144.
- Jonjić, Tomislav. *Ivo Pilar kao politički ideolog*. Doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, 2015.
- Kolar, Mira. „Politički i socijalni pokreti te stranke u Osijeku do 1918.“. U: *Od turskog do suvremenog Osijeka*, 2. knjiga, ur. Julijo Martinčić, 165-172. Osijek: Zavod za znanstveni rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, 1996.
- Kovačević, Ivan. *Ekonomski položaj radničke klase u Hrvatskoj i Slavoniji 1867.-1914*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1972.
- Kožul, Stjepan. *Svjedoci vjere na tlu Požeške biskupije*. Požega: Biskupski ordinarijat, 2009.
- Krišto, Jure. *Prešućena povijest: Katolička crkva u hrvatskoj politici 1850-1918*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 1994.
- Kršnjavi, Iso. *Zapisci: iza kulisa hrvatske politike*. Knjiga 2. Zagreb: Mladost, 1986.
- Malbaša, Marija. *Povijest tiskarstva u Slavoniji*. Zagreb: Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1978.
- Matijević, Zlatko. „Hrvatski katolički pokret i politika (6)“. *Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije* CXXX (2002), br. 1, 34-41.
- Matijević, Zlatko. „Politička orijentacija dijela hrvatskih katoličkih seniora u Slavoniji od objavljivanja *Svibanjske deklaracije* Jugoslavenskog kluba u Beču do osnutka Hrvatske pučke stranke (1917.-1919.)“. *Scrinia Slavonica* 1 (2001), 193-216.
- Matijević, Zlatko. *Slom politike katoličkog jugoslavenstva. Hrvatska pučka stranka u političkom životu Kraljevine SHS (1919.-1929.)*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest; Dom i svijet, 1998.
- Matković, Stjepan. *Čista stranka prava 1895.-1903*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest; Dom i svijet, 2001.
- Matković, Stjepan; Matijević, Zlatko. „Političke uspomene Stjepana Zagorca: u vrtlogu hrvatske politike“, *Pilar* XIV (2019), 9-73.
- Ostajmer, Branko. „Dr. Dragutin Neuman (Neumann) - zastupnik u hrvatskom Saboru 1890.-1892.“, *Godišnjak Njemačke zajednice* 18 (2011), 79-98.
- Ostajmer, Branko. „Đakovački učitelj i javni djelatnik Matej Ašperger (1848.-1914.)“, *Godišnjak Njemačke zajednice* 29 (2022), 79-96.
- Ostajmer, Branko. „Povijesne bilješke o obitelji Selinger“, *Scrinia Slavonica* 10 (2010), 290-340.
- Ostajmer, Branko. *Narodna stranka u Slavoniji i Srijemu 1883.-1903*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2018.
- Patković, Milenko. „Izbori za Hrvatski sabor 1890. godine u Osijeku, pobjeda opozicionog kandidata dr. Dragutina Neumana i njegovo djelovanje u Saboru 1891. godine“, *Osječki zbornik* 17 (1979), 177-188.
- Sršan, Stjepan. „Gradonačelnici slobodnog i kraljevskog grada Osijeka 1809.-1945.“, *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje* 10 (2009), 80-116.
- Starčević, Mile. *Ante Starčević i Srbi*. Zagreb: Matica hrvatska, 1936.

- Szabo, Agneza. „Politička stajališta zastupnika grada Osijeka u radu Hrvatskoga sabora od 1861.-1873. godine“, *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje* 10 (2009), 313-326.
- Šarić, Milan. *Mladost dr. Ante Starčevića. Politička studija*. Osijek: nakl. piščeva, 1903.
- Šidak, Jaroslav; Gross, Mirjana; Karaman, Igor; Šepić, Dragovan. *Povijest hrvatskog naroda 1860.-1914*. Zagreb: Školska knjiga, 1968.
- Šimetin Šegvić, Filip. *Vlast, politika i kultura u Banskoj Hrvatskoj od 1883. do 1903. godine*. Doktorski rad. Zadar: Sveučilište u Zadru, 2020.
- Turkalj, Jasna. *Pravaški pokret 1878.-1887*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2009.
- Živaković-Kerže, Zlata. „Obitelj Pinterović u društveno-političkom i kulturnom životu Osijeka“. *Osječki zbornik* 34 (2018), 11-29.
- Živaković-Kerže, Zlata. „Utjecaji obitelji Reisner, Gillming, Blau i Hengl na gospodarski i kulturni razvoj grada Osijeka“, *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice* 4 (1998), 11-18.

Tisak

- Čujmo! (Zagreb)
Dan (Osijek)
Dom i svijet (Zagreb)
Hrvatska (Zagreb)
Hrvatska Hrvatom (Zlatar)
Hrvatska zastava (Zagreb)
Hrvatski list (Osijek)
Hrvatski narod (Zagreb)
Hrvatsko pravo (Zagreb)
Jutarnji list (Zagreb)
Mlada Hrvatska (Zagreb)
Narodna obrana (Osijek)
Novo doba (Osijek)
Osječki tjednik (Osijek)
Pozor (Osijek)
Sloga (Karlovac)
Zavičaj (Varaždin)
Židovska smotra (Zagreb)

Arhivski izvori

- Hrvatska, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, fond 78, *Predsjedništvo Zemaljske vlade* (HR, HDA, f. 78, PRZV)
- Hrvatska, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, fond 79, *Unutrašnji odjel Zemaljske vlade* (HR, HDA, f. 79, UOZV)

Summary

THE OSIJEK GROUP ON THE CROATIAN POLITICAL SCENE

In this paper, drawing on primary and secondary sources, the author analyses the activities of the Osijek Group, a political grouping that played a significant role in Osijek in the late 19th and early 20th century. In this regard the author refers to the rootedness of the Osijek Group in the tradition of the Independent People's Party and states that an examination of the Osijek Group, an estimation of the manner in which the Independent People's Party would have operated had it not vanished from the political scene after uniting with some of the members of the Party of Rights in 1903.

In the late 19th century Osijek was an environment where there were no members of the Party of Rights, hence in the early 20th century there were not many more Frankists who were protecting the original principles of the Party of Rights after the ideological capitulation of the original Party of Rights. Along with the supporters of transient Croatian-Hungarian factions, the only opposition among Osijek Croatians consisted of the supporters of the Independent People's Party going by the name "obzoraši". After this party merged in 1903 with the original Party of Rights into the Croatian Party of Rights, its supporters from Osijek, known in the sources as the Osijek Group, maintained the pure policy of Obzor within the new party. The basic principle of this policy, according to which it differed from the policy of the Croatian Party of Rights, was its unconditional loyalty to the Monarchy. Because of this principle of its policy, the Osijek Group interpreted the principle of Croatian-Serbian national unity, which it shared with the Croatian Party of Rights, as an opportunity to assimilate Croatian Serbs, and not as the right to self-determination of the Croatian-Serbian population. This policy factor led in the end to closer ties with Ban Tomašić and the separation from the Coalition in which the subversive elements had the final say. The policy of the Osijek Group was particularly influenced by its conservative Catholic world view which was why the members of this group considered the Catholic Monarchy a safeguard that would preserve their values and the reason why out of organized Catholics, closely tied to the Osijek Group, a strong "Frankovci" faction had arisen resisting the establishment of a Yugoslav State on the ruins of the Monarchy.

Key words: Osijek Group, "obzoraši", "pravaši", Frankists, Osijek, Slavonia

(Translated by Mica Orban Kljajić)

Kontakt:

dr. sc. Mislav Gabelica
Institut društvenih znanosti Ivo Pilar
Marulićev trg 19/I, 10000 Zagreb
email: Mislav.Gabelica@pilar.hr